

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

การศึกษาครั้งนี้เป็นการศึกษาเรื่อง “การใช้ประโยชน์ที่ดินเชิงอนุรักษ์เพื่อการเกษตรของชาวจีนในบ้านหนองน่าน อำเภอป่อเถือ จังหวัดน่าน” ซึ่งได้รวบรวมข้อมูลจากการสัมภาษณ์แบบกึ่งโครงสร้าง, การสนทนากลุ่มและการสังเกตการณ์ แบ่งผลการศึกษาเป็น 3 ตอนดังนี้

ตอนที่ 1 สภาพทั่วไปและประชากรของบ้านหนองน่าน

ตอนที่ 2 สภาพของการใช้ประโยชน์ที่ดิน, รูปแบบและระบบการทำเกษตร

ตอนที่ 3 ปัญหาและความต้องการของเกษตรกร

ตอนที่ 1 สภาพทั่วไปและประชากรของบ้านหนองน่าน

1. ประวัติบ้านหนองน่าน

พื้นที่บริเวณบ้านหนองน่านในปัจจุบัน เป็นที่อยู่อาศัยของคนมาแล้วหลายชั่วอายุคน ผู้อาวุโสของบ้านหนองน่านเล่าว่า ที่แห่งนี้เคยเป็นที่อยู่อาศัยของชาวม่าน (พม่า) มาก่อน บรรพบุรุษของพวกตนได้อพยพมาจากหมู่บ้านประตูเมืองเงิน ประเทศลาว โดยการนำของนายชันและนางคู้ ได้เดินทางมาพบหนองน้ำแห่งหนึ่งในหมู่บ้านแห่งนี้ ซึ่งเห็นว่าเป็นหนองน้ำที่มีความอุดมสมบูรณ์เหมาะที่จะเป็นที่อยู่ใหม่ของพวกเขา จึงได้ขับไล่ชาวม่านที่เคยอาศัยอยู่ก่อนออกไป และได้อพยพตั้งถิ่นฐานอยู่ ณ ที่บ้านหนองน่านแห่งนี้ต่อไป ซึ่งในการอพยพมาครั้งนี้ได้มีกลุ่มของนายสี - นางหล่อม และกลุ่มของนายทอง - นางผัด, นายพัน - นางมิ อพยพมาด้วย ต่อมาเนื่องจากจำนวนสมาชิกในครัวเรือนได้เพิ่มมากขึ้น จึงได้มีการแยกย้ายออกไปหาพื้นที่ทำกินใหม่ โดยกลุ่มของนายสี - นางหล่อม ได้อพยพออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านภูเย็น ซึ่งอยู่ทางทิศใต้ของบ้านหนองน่าน ห่างจากบ้านหนองน่านประมาณ 500 เมตร และกลุ่มของนายทอง - นางผัด, นายพัน - นางมิ ได้อพยพออกไปตั้งถิ่นฐานอยู่ที่บ้านป่าบาง ซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของบ้านหนองน่าน ห่างจากบ้านหนองน่านประมาณ 500 เมตร

การเรียกชื่อหมู่บ้านจะเรียกตามลักษณะสภาพภูมิประเทศ และภาษาท้องถิ่น ผู้อาวุโสของหมู่บ้าน เล่าต่อไปว่า แต่เดิมนั้น บ้านหนองน่าน มีชื่อเรียกว่า “บ้านหนองนาง” และได้เพี้ยนไปเป็น “บ้านหนองน่าน” จนถึงทุกวันนี้ จากตำนานที่เล่าต่อ ๆ กันมา ตั้งแต่บรรพบุรุษว่า หนองน้ำที่เกิดขึ้นในบริเวณของบ้านหนองน่านเกิดจากการขุดของผู้ชายชาวม่าน ที่ต้องการนางไม้มาเป็น

เมื่อย เพราะวามางไม้มักมาปรากฏกายให้ชายหนุ่มในหมู่บ้านเห็น และเกิดความหลงใหล แต่แล้วก็วิ่งหายไปที่ร่องน้ำในป่า พวกหนุ่มชาวบ้านจึงพากันขุดดินที่ร่องน้ำนั้น เพื่อหาตัวนางไม้ จนขุดไปเจอตาไม้ จึงทำให้เกิดเป็นหนองน้ำขึ้น ชาวบ้านได้เรียกหนองน้ำแห่งนี้ว่า “หนองนาง” และชาวบ้านก็ได้เรียกต่อมาจนถึงทุกวันนี้ ในปัจจุบันหนองน้ำแห่งนี้ได้แห้งไปหมดแล้ว

2. ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์และลักษณะทางกายภาพ

2.1 ที่ตั้งทางภูมิศาสตร์

บ้านหนองนางเป็นหมู่บ้านเก่าแก่อายุประมาณ 100 ปี อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอบ่อเกลือประมาณ 6 กิโลเมตร เป็นถนนลาดยาง 4 กิโลเมตร ถนนคอนกรีต 200 เมตร และถนนลูกรัง 1.8 กิโลเมตร ประชาชนส่วนใหญ่ของบ้านหนองนาง จะใช้วิธีเดินทางโดยทางเท้า มีบางส่วนเท่านั้นที่มียานพาหนะใช้ ในการเดินทาง ในช่วงฤดูฝนรถยนต์จะเข้าออกไม่ได้ ใช้ได้เฉพาะรถจักรยานยนต์เท่านั้น

บ้านหนองนางมีอาณาเขตติดต่อกับหมู่บ้านอื่น ดังนี้ คือ

ทิศเหนือ	ติดเขตบ้านปางกบ
ทิศใต้	ติดเขตบ้านห้วยโป่ง, บ้านนาเชิงและบ้านป่อหลวง
ทิศตะวันออก	ติดเขตบ้านนาปูและบ้านสบ้น
ทิศตะวันตก	ติดบ้านกอก่าง

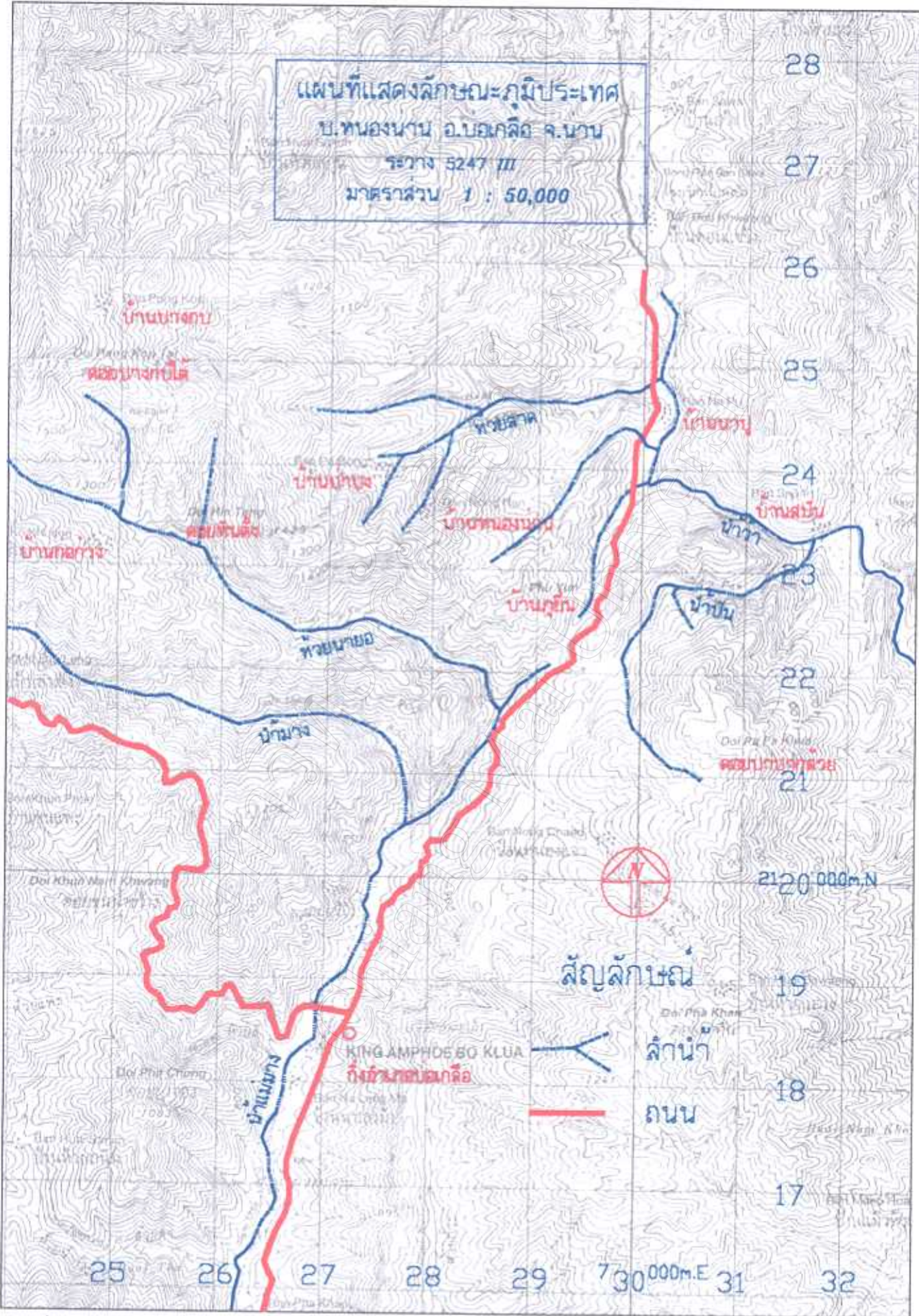
2.2 ลักษณะทางกายภาพ

2.2.1 สภาพภูมิประเทศและสภาพภูมิอากาศ

บ้านหนองนางเป็นหมู่บ้านที่ตั้งอยู่ในพื้นที่ระหว่างหุบเขา สูงจากระดับน้ำทะเลปานกลาง 900 – 1,200 เมตร ทำให้มีลักษณะอากาศที่หนาวเย็น ฤดูกาลที่ยาวนานเป็นพิเศษคือ ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่เดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน ในฤดูฝนจะมีฝนตกชุกหนาแน่นตลอดทั้งฤดู ส่วนฤดูหนาวเริ่มตั้งแต่เดือนตุลาคม ถึงเดือนกุมภาพันธ์ ในฤดูหนาวอากาศจะหนาวเย็นมาก อุณหภูมิสูงสุดประมาณ 5 – 8 °c และฤดูร้อนมีระยะสั้น ๆ คือ เดือนมีนาคมถึงเดือนเมษายน

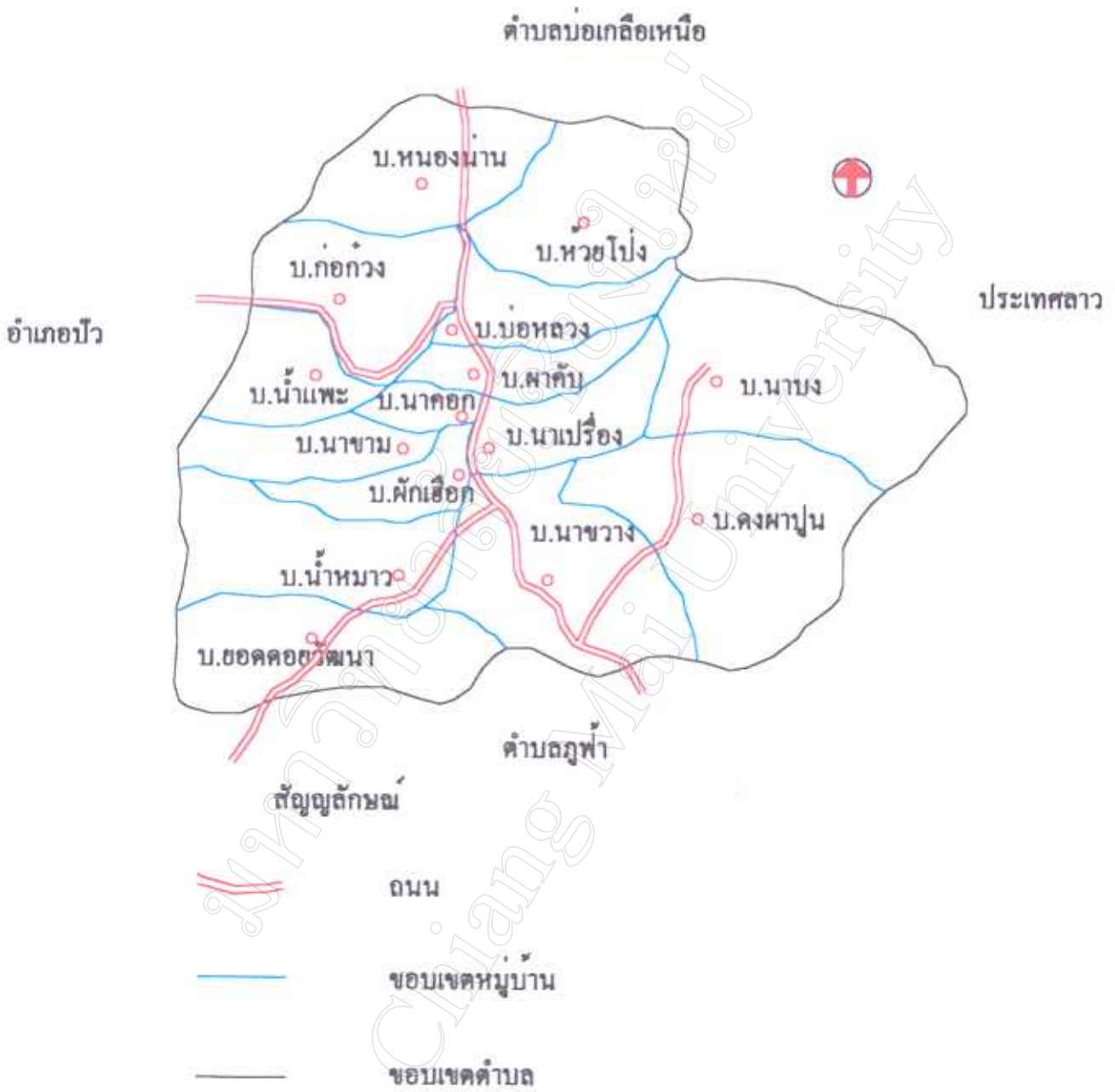

แผนที่แสดงลักษณะภูมิประเทศ
 บ.ท.หนองน่าน อ.บ่อเกลือ จ.น่าน
 ราวาง 5247 III
 มาตราส่วน 1 : 50,000

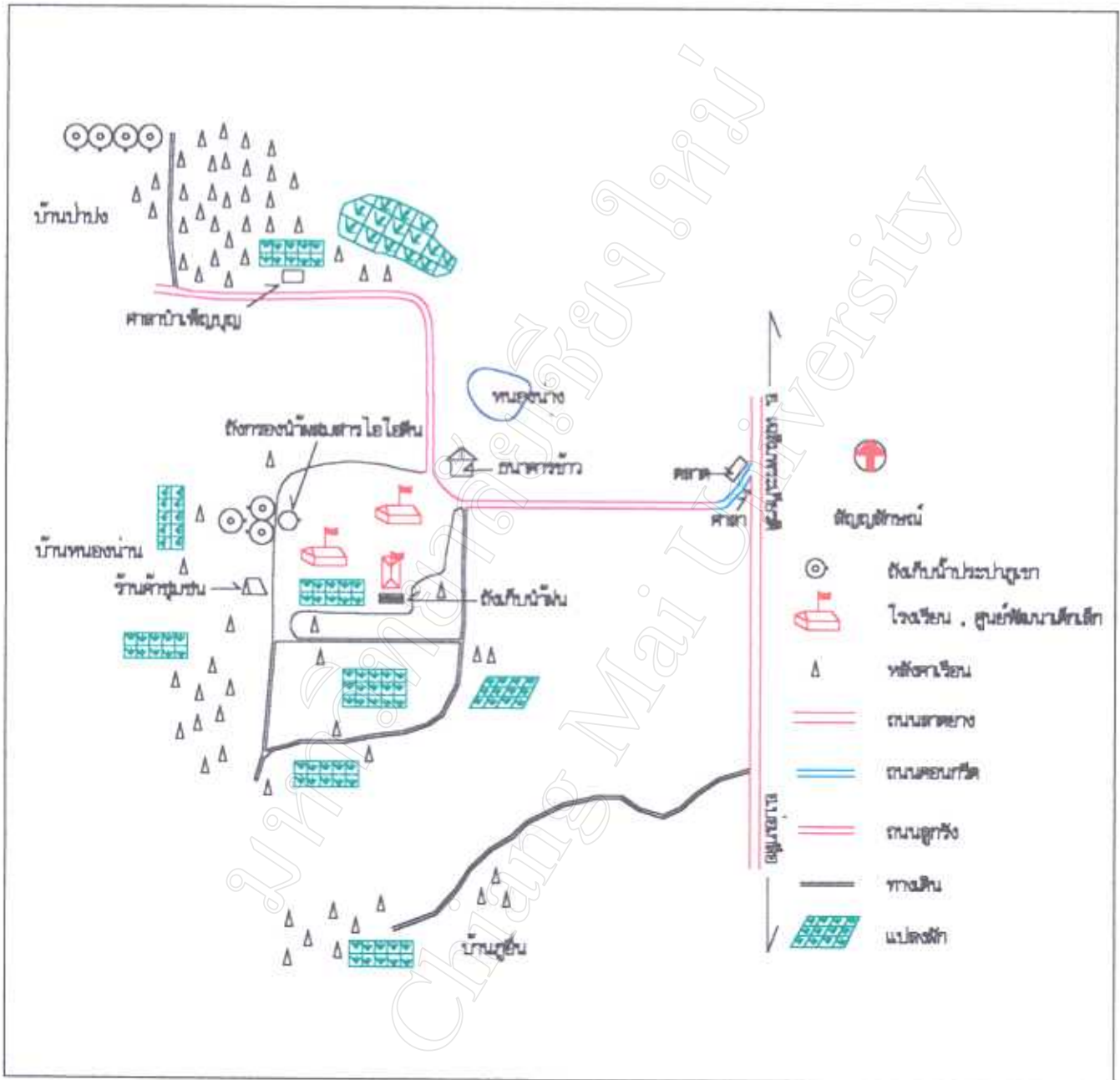
แผนที่ 1 แสดงสภาพภูมิประเทศและทางน้ำของพื้นที่ศึกษา
 แหล่งที่มา : สำนักงานพัฒนาที่ดินเขต 7 จังหวัดน่าน

แผนที่ 2 แสดงขอบเขตตำบลบ่อเกลือใต้

แหล่งที่มา : องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน

แผนที่ 3 แสดงที่ตั้งบ้านเรือนในบ้านหนองน่าน
 แหล่งที่มา : ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนไทยบูรณแม่ฟ้าหลวง บ้านหนองน่าน อำเภอแม่เกลือ จังหวัดน่าน

2.2.2 ลักษณะดินในบ้านหนองน่าน

กรมพัฒนาที่ดิน (ไม่ระบุปี : 41) ได้จัดแบ่งกลุ่มชุดดินในพื้นที่บ้านหนองน่านออกเป็น กลุ่มชุดดินที่ 62 (ดินบนพื้นที่ลาดชันสูง) เป็นกลุ่มดินที่พบบนพื้นที่ที่ลาดชันสูงมากกว่า 35 เปอร์เซ็นต์ขึ้นไป กรมพัฒนาที่ดิน (2539 : 5-12) ได้กล่าวเกี่ยวกับชุดดินที่ 62 ไว้ว่ากลุ่มดินชุดนี้ไม่เหมาะในการนำมาใช้ทำการเกษตร หากมีการนำมาใช้ประโยชน์ที่ดินเพาะปลูกพืชชนิดต่าง ๆ อย่างไม่ถูกต้อง จะเกิดปัญหาการชะล้างพังทลายของดินและการเสื่อมโทรมของดินอย่างรวดเร็ว ทำให้ผลผลิตลดลง ส่งผลกระทบต่อสภาวะเศรษฐกิจและสังคมรวมไปถึงระบบนิเวศโดยรวม ทางกรมพัฒนาที่ดินจึงไม่ได้ทำการสำรวจ และแบ่งแยกออกเป็นชุดดินต่าง ๆ และเรียกรวมไว้ในแผนที่ดินว่า "หน่วยแผนที่ดินลาดชันเชิงเขา (Slope Complex)" ดินที่พบบริเวณพื้นที่ที่มีความลาดชันสูงมีลักษณะและคุณสมบัติของดินที่แตกต่างกันไปขึ้นอยู่กับอิทธิพลของปัจจัยต่าง ๆ ที่ควบคุมการกำเนิดของดิน หากพิจารณาเฉพาะลักษณะและคุณสมบัติของดินโดยไม่คำนึงถึงความลาดชันของพื้นที่แล้ว จะพบว่าลักษณะและคุณสมบัติของดินในหลายกลุ่มชุดดินได้ถูกจัดรวมอยู่ในกลุ่มชุดดินที่ 62 ส่วนใหญ่ ได้แก่ กลุ่มชุดดินที่ 26 27 29 30 31 34 35 36 39 45 46 47 48 50 51 53 55 และ 56 โดยในกลุ่มชุดดินที่กล่าวถึงนี้ มีปัญหาหรือข้อจำกัดที่สำคัญในการนำมาใช้ประโยชน์ คือ สภาพพื้นที่ที่มีความลาดชันสูง ซึ่งจะก่อให้เกิดการชะล้างพังทลายของดินอย่างรุนแรง และจะมีปัญหาเฉพาะของแต่ละชุดดินอีกด้วย

ภูเขาที่สำคัญตามที่ชาวบ้านเรียกคือ ดอยปางกบใต้ และดอยหินตั้ง ดอยเหล่านี้เป็นแหล่งกำเนิดของลำห้วย 2 สายคือ ห้วยลาดและห้วยนายอ ซึ่งห้วยลาดจะไหลลงสู่น้ำว่า, ห้วยนายอจะไหลลงสู่น้ำแม่มาง จากนั้นก็จะไหลไปรวมกับแม่น้ำน่านที่อำเภอเวียงสาและไหลลงสู่น้ำเจ้าพระยาต่อไป

3. สภาพการตั้งบ้านเรือนและสภาพบ้านเรือน

รูปแบบการตั้งบ้านเรือนของบ้านหนองน่านนี้เป็นแบบการตั้งเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรม (กฐิน, 2542 : 32) บ้านเรือนจะอยู่กันเป็นกลุ่ม โดยมีพื้นที่ทำกินอยู่ไกลออกไปจากหมู่บ้านมักจะพบตามภาคเหนือ ซึ่งมีขนาดที่ทำกินขนาดเล็ก

ข้อดี ของการตั้งบ้านเรือนลักษณะนี้ คือ มีขนบธรรมเนียมประเพณีเป็นของตนเอง เกษตรกรมีความสัมพันธ์และติดต่อใกล้ชิดกัน

ข้อเสีย ของการตั้งบ้านเรือนลักษณะนี้ คือ จะต้องใช้เวลาในการเดินทางไปทำการเกษตรในพื้นที่อยู่ห่างไกลออกไป ทำให้ดูแลรักษาไม่ใกล้ชิดมีศัตรูธรรมชาติคอยรบกวน ชื่อของหมู่บ้านประเภทนี้จะตั้งตามสภาพภูมิประเทศและภาษาท้องถิ่นได้กล่าวแล้วในข้อ 1

สภาพบ้านเรือนที่อยู่อาศัยจะเป็นตัวชี้ทางเศรษฐกิจและสังคมที่สำคัญประการหนึ่ง ซึ่งนิพัทธเวชและภุเบศ (2531 : 5) ได้แบ่งสภาพบ้านเรือนของชาวถิ่นไว้ 3 ลักษณะ คือ บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่า, บ้านกึ่งโบราณลักษณะประจำเผ่าผสมคนพื้นราบและบ้านแบบคนพื้นราบ ส่วนสภาพบ้านเรือนของบ้านหนองน่าน สามารถที่จะแยกออกได้เป็น 2 ลักษณะ คือ บ้านแบบโบราณลักษณะประจำเผ่า จะมีลักษณะเป็นบ้านยกพื้นสูง พื้นและฝาทำด้วยฟาก หลังคาทำด้วยหญ้าคา หลังคาด้านหนึ่งจะลาดลงมาเกือบจรดพื้น ภายใต้อหลังคาด้านที่ลาดลงมาเกือบจรดพื้น จะมีครกกระเดื่องสำหรับตำข้าวอยู่ภายใน นอกจากนี้ยังใช้เป็นที่พักไม้พื้น และสิ่งของต่าง ๆ ซึ่งหลังคาด้านนี้จะช่วยกันแดดกันฝนได้เป็นอย่างดี ตัวบ้านไม่มีช่องหน้าต่าง มีประตูเข้าบ้าน 2 ประตูหน้าบ้านจะมีระเบียงและชานใหญ่ ใต้ถุนบ้านจะเป็นคอกเลี้ยงสัตว์ เช่น ไก่ หรือ หมู ฯลฯ

ส่วนอีกลักษณะหนึ่งคือบ้านแบบกึ่งโบราณลักษณะประจำเผ่าผสมกับลักษณะคนพื้นราบ ลักษณะเป็นบ้านยกพื้นสูง หลังคาจะทำเป็นหน้าจั่วธรรมดา ความยาวของจั่วจะเท่ากันทั้งสองข้าง ไม่มีข้างหนึ่งที่เกือบจรดพื้น หลังคามุงด้วยหญ้าคาหรือสังกะสี ฝาบ้านและพื้นยังคงทำด้วยฟากหรือบางหลังอาจจะทำด้วยไม้แปรรูป ใต้ถุนบ้านจะเป็นที่เก็บไม้พื้น และครกกระเดื่อง ตัวบ้านจะมีการเจาะช่องหน้าต่างแบบคนพื้นราบเพื่อให้มีช่องถ่ายเทอากาศ

4. การปกครองและผู้นำ

บ้านหนองน่านในอดีตเป็นบริวารของบ้านบ่อหลวง หมู่ที่ 1 ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ซึ่งมีนายนวน ใจปิง เป็นผู้นำของบ้านหนองน่าน (อย่างเป็นทางการ) และมีนายนนธิ์ เชื้อนเมือง เป็นผู้ใหญ่บ้าน บ้านบ่อหลวง (อย่างเป็นทางการ) ในสมัยนั้น ต่อมาในปี พ.ศ.2532 ได้มีการประกาศจัดตั้งหมู่บ้านใหม่ โดยบ้านหนองน่านได้แยกออกมาจากบ้านบ่อหลวง เป็นบ้านหนองน่าน หมู่ที่ 12 ตำบลบ่อเกลือใต้ อำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน ซึ่งมีหมู่บ้านบริวารอีก 2 หมู่บ้าน คือ บ้านป่าบงและบ้านภูยั้ง โดยมีการปกครองโดยผู้ใหญ่บ้าน 1 คน มีผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน 3 คน และมีการตั้งกรรมการหมู่บ้าน 6 คน (ดูตารางที่ 1)

ตารางที่ 1 แสดงตำแหน่งคณะกรรมการของบ้านหนองน่าน

ตำแหน่ง	จำนวน (คน)
ผู้ใหญ่บ้าน	1
ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน	3
กรรมการ	6
สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล	2
อาสาสมัครสาธารณสุขประจำหมู่บ้าน (อสม.)	3
รวม	15

5. ลักษณะทางประชากรศาสตร์

5.1 จำนวนหลังคาเรือน และจำนวนครอบครัว

บ้านหนองน่านมีจำนวนหลังคาเรือนทั้งหมด 62 หลังคาเรือน และมีจำนวนครอบครัว 126 ครอบครัว

5.2 จำนวนประชากร และเพศของประชากร

จำนวนประชากรของบ้านหนองน่านมีทั้งหมด 440 คน แยกเป็นประชากรเพศชายจำนวน 215 คน (ร้อยละ 48.83) และประชากรเพศหญิงจำนวน 225 คน (ร้อยละ 51.17)

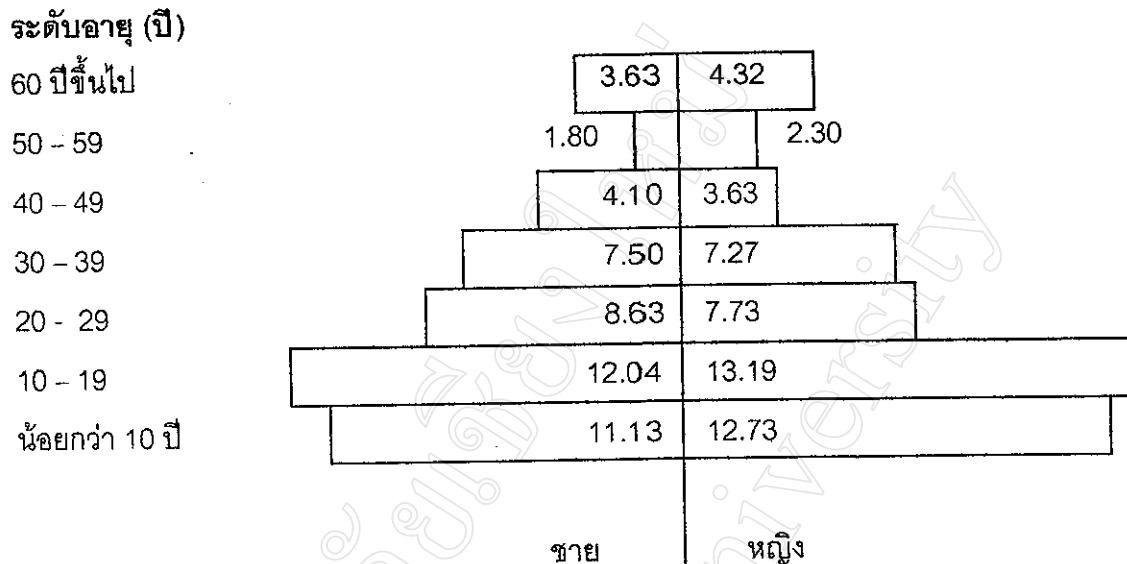
5.3 โครงสร้างอายุของประชากร

ตารางที่ 2 แสดงช่วงอายุของประชากรบ้านหนองน่าน

ช่วงอายุ (ปี)	เพศชาย		เพศหญิง		รวม	
	จำนวน (คน)	ร้อยละ	จำนวน (คน)	ร้อยละ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
60 ปีขึ้นไป	16	3.63	19	4.32	35	7.95
50 – 59	8	1.80	10	2.30	18	4.10
40 – 49	18	4.10	16	3.63	34	7.73
30 – 39	33	7.50	32	7.27	65	14.77
20 – 29	38	8.63	34	7.73	72	16.36
10 – 19	53	12.04	58	13.19	111	25.23
น้อยกว่า 10ปี	49	11.13	56	12.73	105	23.86
รวม	215	48.83	225	51.17	440	100.00

ปิระมิตแสดงจำนวนร้อยละของประชากร

จากการสำรวจประชากรจำนวน 440 คนของบ้านหนองน่าน เมื่อศึกษาถึงโครงสร้างประชากรในภาพรวมข้อมูลที่ปรากฏแสดงให้เห็นถึงประชากรในวัยแรงงาน และอัตราพึ่งพิง (Dependency Ratio) เมื่อนำข้อมูลไปสร้างเป็นกราฟแสดงปิระมิตประชากร จะมีลักษณะเป็นปิระมิตยอดไม่แหลม สัดส่วนของประชากรเพศชายมีน้อยกว่าเพศหญิงเล็กน้อย ประชากรโดยรวมในช่วงอายุตั้งแต่ 10 - 19 ปี จะมีมากที่สุด (ร้อยละ 25.23) มีอายุเฉลี่ยประชากรเท่ากับ 27.33 ปี

โครงสร้างประชากรของบ้านหนองน่าน มีลักษณะเป็นปิระมิตยอดไม่แหลม มีฐานกว้างมาก จัดเป็นโครงสร้างของประชากรที่บ่งบอกว่ามีบุคคลในวัยเด็กมาก วัยกลางคนน้อยลง และวัยสูงอายุมากกว่าวัยกลางคนลักษณะเช่นนี้ก่อให้เกิดสภาพะปัญหาแรงกดดันทางด้านประชากร กล่าวคือ บุคคลบนพื้นที่สูง วัย 16 - 25 ปี ซึ่งเป็นวัยแรงงานมีประมาณร้อยละ 20 ของประชากรในหมู่บ้านหนองน่าน มักจะมีครอบครัว และมีความต้องการพื้นที่ทำกิน ทำให้มีการบุกรุกพื้นที่ป่าเพื่อให้ได้มาซึ่งพื้นที่ทำกิน แต่ในขณะนั้นกรมป่าไม้ได้เข้ามาดูแลอย่างเข้มงวด และได้ประกาศเป็นอุทยานแห่งชาติดอยภูคา มีผลทำให้พื้นที่ของเกษตรกรทับกับเขตพื้นที่อุทยาน และไม่สามารถที่จะบุกรุกพื้นที่ป่าได้ และจากปริมาณของวัยเด็กอายุตั้งแต่ 0 - 15 ปี และวัยที่มีอายุ 60 ปีขึ้นไป มีประมาณร้อยละ 40 ของประชากรในบ้านหนองน่าน แสดงให้เห็นว่า บ้านหนองน่าน มีภาวะการพึ่งพิงอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง แต่ส่วนใหญ่แล้ว เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 10 ปี ก็มักจะไปช่วยงานในพื้นที่ไร่ของครอบครัวตนเองแล้ว ซึ่งต่อไปในระยะเวลา 5 - 10 ปี เมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้น และจากอัตราวัยเด็กเข้าสู่วัยผู้ใหญ่ที่มีจำนวนมากขึ้น ก็จะก่อให้เกิดปัญหาการขาดแคลนพื้นที่ทำกิน ส่งผลให้มีปริมาณผลผลิตและรายได้ไม่เพียงพอต่อครอบครัว ปัญหาการเข้ามาหางานทำในเมือง การอพยพย้ายถิ่นฐานเข้าสู่เมือง จะเป็นปัญหาใหญ่ที่ตามมาของหมู่บ้านนี้

5.4 จำนวนสมาชิกในหลังคาเรือน

ตารางที่ 3 แสดงจำนวนสมาชิกในหลังคาเรือนของบ้านหนองน่าน

จำนวนสมาชิกในหลังคาเรือน	จำนวน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
1 - 5 คน	16	25.81
6 - 10 คน	38	61.29
11 คนขึ้นไป	8	12.90
รวม	62	100.00

จากตารางที่ 3 พบว่าจำนวนสมาชิกในครัวเรือนของเกษตรกรของบ้านหนองน่าน ส่วนใหญ่มีจำนวน ระหว่าง 6 – 10 คน คือร้อยละ 61.29 รองลงมาอยู่ระหว่าง 1 – 5 คน คือร้อยละ 25.81 และมีจำนวนสมาชิกตั้งแต่ 11 คนขึ้นไป คือร้อยละ 12.90 มีจำนวนสมาชิกในหลังคาเรือนเฉลี่ย 7.10 คน และจำนวนต่ำสุด 2 คน และจำนวนสูงสุด 15 คน ซึ่งจะเห็นได้ว่าครอบครัวของชาวจีนเป็นครอบครัวที่ใหญ่ ในหนึ่งหลังคาเรือนจะมีจำนวนสมาชิกในครัวเรือนหลายคน อาจจะมีหลายครอบครัวในหนึ่งหลังคาเรือน จากลักษณะเช่นนี้ทำให้เห็นถึงการช่วยเหลือพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกันในกลุ่มเครือญาติ ตลอดจนมีการช่วยเหลือกันในการทำกรเกษตรของเกษตรกร

5.5 จำนวนแรงงานในหลังคาเรือน

ตารางที่ 4 แสดงจำนวนแรงงานในครัวเรือนของบ้านหนองน่าน

ผู้ใช้แรงงานในหลังคาเรือน	จำนวน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
1 - 2 คน	22	35.48
3 - 4 คน	21	33.87
5 คนขึ้นไป	19	30.65
รวม	62	100.00

จากตารางที่ 4 พบว่าแรงงานในหลังคาเรือนของเกษตรกรของบ้านหนองน่าน ส่วนใหญ่มีจำนวนแรงงานระหว่าง 1 – 2 คน คือ ร้อยละ 35.48 รองลงมามีจำนวน 2 – 4 คน คือมีร้อยละ 33.87 และมีจำนวนแรงงาน 5 คนขึ้นไป คือร้อยละ 30.65 มีแรงงานเฉลี่ย 3.53 คน / หลังคาเรือน และจำนวนต่ำสุด 1 คน และสูงสุด 9 คน

5.6 การมีบัตรประชาชนของหัวหน้าครัวเรือน

จากจำนวนหัวหน้าครัวเรือนในบ้านหนองน่าน ทั้งหมด 62 คน พบว่าทุกคนมีบัตรประจำตัวประชาชน เนื่องจากหลังปี พ.ศ. 2532 จากการแยกตัวออกจากบ้านพ่อหลวงมาเป็นหมู่บ้านหลัก และมีบ้านบริวาร อีก 2 หย่อมบ้านนั้น ทางอำเภอได้เข้ามาสำรวจและให้สัญชาติไทยแก่ประชากรทุกคนในหมู่บ้าน

5.7 ระดับการศึกษาของประชากรในบ้านหนองน่าน

ระดับการศึกษาของประชากรของบ้านหนองน่าน สามารถจำแนกออกได้เป็น 4 กลุ่ม ดังนี้คือ

5.7.1 กลุ่มประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษา

5.7.2 กลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4

5.7.3 กลุ่มประชากรที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4

5.7.4 กลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4

ตารางที่ 5 ภาวะการศึกษาของประชากรในบ้านหนองน่าน

ระดับการศึกษา	จำนวน (คน)	ร้อยละ
- กลุ่มประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษา	209	47.50
- กลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4	166	37.72
- กลุ่มประชากรที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4	24	5.46
- กลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4	41	9.32
รวม	440	100.00

จากตารางที่ 5 แสดงระดับการศึกษาของประชากรของบ้านหนองน่าน พบว่า มีประชากรที่ไม่ได้รับการศึกษา จำนวน 209 คน (ร้อยละ 47.50) ประชากรที่ได้รับการศึกษาต่ำกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีจำนวน 166 คน (ร้อยละ 37.72) กลุ่มประชากรที่จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีจำนวน 24 คน (ร้อยละ 5.46) และกลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4 มีจำนวน 41 คน (ร้อยละ 9.32) ซึ่งกลุ่มประชากรที่ได้รับการศึกษาสูงกว่าระดับประถมศึกษาปีที่ 4 สามารถที่จะแยกออกได้อีก 3 ระดับคือ กลุ่มที่ได้รับการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 20 คน กลุ่มที่ได้รับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3 จำนวน 15 คน และกลุ่มที่ได้รับการศึกษาระดับการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 จำนวน 6 คน จากข้อมูลทำให้ทราบว่า มีจำนวนประชากรในบ้านหนองน่านประมาณครึ่งหนึ่งของประชากรทั้งหมดไม่ได้รับการ

ศึกษา และบ้านหนองน่านนี้ยังใช้ภาษาพื้นเมืองประจำถิ่นในการติดต่อสื่อสารกัน ในส่วนของประชากรที่ได้รับการศึกษานั้นจะสามารถใช้ภาษาไทยในการติดต่อสื่อสารได้ ทำให้สามารถติดต่อสื่อสารกับส่วนราชการที่เข้าไปเกี่ยวข้อง หรือชาวไทยพื้นราบได้ ซึ่งจะเป็นประโยชน์ต่อทั้งตัวประชากรเอง และต่อชุมชน ทั้งในส่วนของพัฒนาหมู่บ้าน การส่งเสริมการทำกิจกรรมต่าง ๆ ของทางราชการ และอื่น ๆ ตามความต้องการของประชากรเอง พอสรุปได้ว่า การได้รับการศึกษาของประชากรมีความหมายต่อการพัฒนาเป็นอย่างสูง ในส่วนของความสามารถในการติดต่อสื่อสาร การรับรู้วิทยการข่าวสารต่าง ๆ เพื่อเป็นประโยชน์ในการส่งเสริมและพัฒนาในทุก ๆ ด้าน (นิติกานต์, 2541 : 24)

6. โครงสร้างพื้นฐานของบ้านหนองน่าน

6.1 โรงเรียนหรือศูนย์การเรียนชุมชนไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวง บ้านหนองน่าน

ก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2530 โดยศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดน่าน เป็นผู้สนับสนุนเงินทุน และวัสดุอุปกรณ์ ชาวบ้านให้ความร่วมมือช่วยเหลือในส่วนของแรงงาน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่จัดการเรียนการสอน และเป็นที่พักประชุมของชาวบ้าน และหน่วยงานอื่น ๆ ในพื้นที่ ปัจจุบันยังคงดำเนินกิจกรรมการเรียนการสอนอย่างต่อเนื่อง โดยมีครูประจำศูนย์จำนวน 2 คน

6.2 ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก

เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2539 โดยการสนับสนุนงบประมาณจากกรมพัฒนาชุมชน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นสถานที่ดูแลเด็กก่อนวัยเรียน โดยมีผู้ดูแลเด็กจำนวน 1 คน ผู้ใช้ประโยชน์คือ เด็กก่อนวัยเรียนในหมู่บ้าน จำนวน 26 คน ปัจจุบันยังคงดำเนินการอยู่

6.3 สหกรณ์ร้านค้าประจำบ้านหนองน่าน

เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ. 2541 มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งจำหน่ายซื้อของราคายุติธรรมภายในหมู่บ้าน มีการจัดการเป็นไปในรูปแบบของสหกรณ์ สมาชิกเริ่มต้น 62 ราย (หัวหน้าครัวเรือนทุกหลังคาเรือน) มีจำนวนหุ้น 71 หุ้น ราคาหุ้นละ 20 บาท สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี ทรงพระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ เพื่อเป็นทุนหมุนเวียน จำนวน 3,000 บาท และสิ่งของเครื่องใช้ไว้จำหน่ายในร้านค้าในราคาถูกให้แก่เกษตรกร และมีกองทุนเหลืออยู่ 9,124 บาท (ธันวาคม 2541) ขณะนี้คณะกรรมการกลุ่มสหกรณ์ร้านค้าได้นำไปฝากไว้ที่สหกรณ์อำเภอป่อเกลือได้

6.4 ถนน

เริ่มสร้างครั้งแรก โดยการนำของผู้ใหญ่หวัน ยอดบัวงาม ผู้ใหญ่บ้านบ้านบ่อหลวง และนายตื้อ ใจปิง ผู้ช่วยผู้ใหญ่บ้าน ฝ่ายป้องกัน ได้ร่วมมือกับชาวบ้านช่วยกันขุด ความกว้างขนาด 1 เมตร เป็นทางเดินเท้า และถนนมอเตอร์ไซด์ เข้าออกได้

ปี 2533 ก.ร.ป.กลาง ได้ใช้รถแทรกเตอร์ขุดถนน ทำให้ถนนกว้างขึ้น 3 เมตร รถยนต์วิ่งเข้าออกได้

ปี 2536 สำนักงานโยธาจังหวัดน่าน ได้เข้ามาซ่อมแซมขุดถนนให้กว้างขึ้นเป็น 4 เมตร

ปี 2538 สภาตำบลบ่อเกลือได้ งบประมาณ 2 แสนบาท ได้ทำถนนคอนกรีตเสริมไม้ไผ่ระยะทาง 200 เมตร และซ่อมแซมส่วนที่ชำรุด

ในฤดูฝนชาวบ้านจะร่วมมือช่วยกัน พัฒนาทางเข้าหมู่บ้าน เพราะถ้าเกิดมีฝนตกลงมาดินข้างทางจะพังทะลายลงมา ทับเส้นทางเข้าออกของหมู่บ้าน ชาวบ้านก็จะช่วยกันขุดดินออก โดยไม่ใช้งบประมาณของทางราชการเลย

6.5 ไฟฟ้า

ในบ้านหนองน่าน ขณะนี้ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ มีเพียงที่ศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวง บ้านหนองน่านเท่านั้น ที่มีชุดจวนรับสัญญาณดาวเทียมโทคม ด้วยระบบพลังงานแสงอาทิตย์ เพื่อใช้ในการถ่ายทอดความรู้แก่เด็กนักเรียนในท้องถิ่น โดยได้รับการสนับสนุนจากศูนย์การศึกษาออกโรงเรียน จังหวัดน่าน

6.6 แหล่งน้ำ

6.6.1 ลำห้วยนายอและลำห้วยลาด

ลำห้วยนายอและลำห้วยลาดมีความกว้างประมาณ 3 - 4 เมตร ลึกประมาณ 60 เซนติเมตร มีน้ำไหลตลอดปี เป็นลำห้วยที่มีความสำคัญต่อคนในบ้านหนองน่านมาก เพราะเป็นลำห้วยที่มีความอุดมสมบูรณ์ ชาวบ้านจึงใช้เป็นแหล่งจับสัตว์น้ำและยังใช้เป็นแหล่งน้ำในการผลิตน้ำประปาภูเขาเพื่อไว้ใช้บริโภคของคนในบ้านหนองน่าน

6.6.2 น้ำต่อท่อจากภูเขา (ประปาภูเขา)

ก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ. 2532 โดยได้เงินงบประมาณจากสำนักงานโยธาจังหวัดน่าน ชาวบ้านช่วยในด้านแรงงาน มีวัตถุประสงค์เพื่อเป็นแหล่งน้ำดื่มน้ำใช้ภายในหมู่บ้าน โดยใช้แหล่งน้ำจากลำห้วยลาดเป็นแหล่งน้ำผลิตน้ำประปา ในปี พ.ศ. 2541 องค์การบริหารส่วนตำบล ตำบลบ่อเกลือได้ ได้ทำการปรับปรุงระบบประปาใหม่ เนื่องจากในฤดูแล้ง น้ำในลำห้วยจะแห้ง ทำให้น้ำประปาไม่ไหล จึงได้มีการปรับปรุงและต่อท่อไปหาแหล่งต้นน้ำลำห้วยลาดอีก

ประมาณ 2 เมตร ทำให้มีน้ำใช้อย่างทั่วถึง ในปัจจุบันประชากรในบ้านหนองน่านยังคงใช้ประโยชน์จากน้ำประปาภูเขาทุกหลังคาเรือน

6.6.3 ถึงเก็บน้ำฝน

ก่อสร้างเมื่อปี พ.ศ.2539 โดยสำนักงานเร่งรัดพัฒนาชนบท จังหวัดน่าน เพื่อใช้เป็นแหล่งน้ำเพื่อบริโภคในช่วงฤดูแล้ง ปัจจุบันยังคงใช้ประโยชน์อยู่

6.7 ธนาคารข้าว (ข้าวเปลือก)

เริ่มก่อตั้งเมื่อปี พ.ศ.2532 โดยกองทัพภาคที่ 3 เป็นผู้สนับสนุนและถ่ายทอดความคิดให้แก่ชาวบ้าน มีวัตถุประสงค์เพื่อช่วยให้ชาวบ้านมีข้าวบริโภคตลอดทั้งปี ชาวบ้านสามารถมายืมข้าวไว้ใช้ในฤดูกาลขาดแคลนข้าว โดยเริ่มจากการขอบริจาคข้าวจากหมู่บ้านข้างเคียง หมู่บ้านละ 5 ถัง เพื่อนำมาเก็บไว้เป็นกองทุน โดยให้คณะกรรมการหมู่บ้านเป็นผู้ดูแล และมีกฎเกณฑ์ในการยืมข้าวว่า ถ้าผู้ที่มายืมข้าวไป 5 ถัง จะต้องนำมาใช้คืนให้แก่ธนาคารข้าวจำนวน 6 ถัง และถ้ามีข้าวเก่าที่เหลือข้ามปี ก็จะทำมาขายเพื่อนำเงินนั้นมาใช้หมุนเวียนในธนาคารข้าว ธนาคารข้าวนี้ได้ดำเนินการมาสักระยะหนึ่งก็ได้หยุดชะงักลง เนื่องจากชาวบ้านที่ยืมข้าวไปแล้วไม่สามารถนำข้าวมาใช้คืนได้ เมื่อข้าวหมด ธนาคารก็เลิกกลับไป

ต่อมาในปี พ.ศ.2541 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามมกุฎราชกุมารี ได้เสด็จมาเยี่ยมประชาชนในบ้านหนองน่าน พระองค์ทรงเล็งเห็นความยากจน และความขาดแคลนข้าวของประชาชนในบ้านหนองน่าน จึงมีพระราชดำริให้ฟื้นฟูธนาคารข้าวขึ้น โดยได้พระราชทานข้าวเปลือกจำนวน 200 ถัง เก็บไว้ในธนาคารข้าว เพื่อให้ประชาชนในหมู่บ้านได้กู้ยืม ปัจจุบันธนาคารข้าวยังคงให้บริการแก่ประชาชนในบ้านหนองน่านอยู่

6.8 ป่าอนุรักษ์

ป่าอนุรักษ์ของบ้านหนองน่าน มีเนื้อที่ประมาณ 100 ไร่ อยู่บริเวณรอบ ๆ หมู่บ้าน เป็นป่าที่ชาวบ้านอนุรักษ์ไว้ เพื่อเป็นแหล่งต้นน้ำลำธารของชุมชน โดยมีคณะกรรมการดูแลรักษาป่าจำนวน 4 คน โดยมีกฎเกณฑ์ คือ ห้ามตัดไม้เด็ดขาด แต่สามารถหาของป่าได้ ตั้งแต่อดีตถึงปัจจุบันไม่มีผู้ใดเข้าไปตัดไม้ในป่าแห่งนี้ เนื่องจากเชื่อถือกันว่าเป็นป่าศักดิ์สิทธิ์ตามความเชื่อของหมู่บ้าน เพราะเป็นทั้งป่าช้าของหมู่บ้าน และบริเวณที่เป็นป่าช้านี้ ถ้าหากไม่มีงานศพ ก็จะไม่มีการเข้าไปยังป่าบริเวณนี้ และยังเป็นที่ตั้งของ “หนองนาง”

7. การประกอบอาชีพและรายได้

7.1 การประกอบอาชีพของประชากรในบ้านหนองน่าน

ตารางที่ 6 แสดงการประกอบอาชีพของหัวหน้าครัวเรือน

อาชีพ	จำนวน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
เกษตรกรรม	57	91.94
รับจ้าง	3	4.84
หาของป่า	2	3.22
รวม	62	100.00

จากตารางที่ 6 จะเห็นได้ว่า หัวหน้าครัวเรือนส่วนใหญ่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรม จำนวน 57 คน (ร้อยละ 91.74) ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพรับจ้าง จำนวน 3 คน (ร้อยละ 4.84) ได้แก่ นายก่อ ใจปิง ประกอบอาชีพรับจ้างเนื่องจากได้ยกพื้นที่ทำกินให้กับลูกๆ เพื่อให้ในการทำอะไรไปหมดแล้ว ตนเองจึงประกอบอาชีพโดยการรับจ้างสวนนายพุทธ ใจปิง และนายศรีนวล ใจปิง ประกอบอาชีพรับจ้าง ขาดแรงงานในการทำเกษตร ซึ่งทั้ง 3 คนจะไปรับจ้างเป็นคณงานรายวันดูแลสวนผลไม้ให้กับคนพื้นราบใน อ.บ่อเกลือและรับจ้างทั่วไปแล้วแต่จะมีคนมาจ้าง ส่วนหัวหน้าครัวเรือนที่ประกอบอาชีพหาของป่า มีจำนวน 2 คน (ร้อยละ 3.22) ได้แก่ นางยอด ใจปิงและนางมุล ใจปิง ทั้ง 2 คนนี้เป็นหม้ายเนื่องจากสามีเสียชีวิต มีฐานะอยู่ในเกณฑ์ยากจน และไม่มีพื้นที่ทำการเกษตรจึงต้องประกอบอาชีพโดยการหาของป่ามาขาย

ตารางที่ 7 แสดงการประกอบอาชีพของประชากรทั้งหมดในบ้านหนองน่าน

อาชีพ	จำนวน (คน)	ร้อยละ
เกษตรกรรม	211	47.95
รับจ้าง	32	7.28
หาของป่า	32	7.28
นักเรียน	165	37.49
รวม	440	100.00

จากตารางที่ 7 จะเห็นได้ว่า ประชากรในบ้านหนองน่านส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรม ซึ่งมีจำนวน 211 คน (ร้อยละ 47.95) ประชากรเป็นนักเรียน มีจำนวน 165 คน (ร้อยละ 37.49) ในจำนวนนี้จะรวมเด็กที่อยู่ในวัยเรียนและไม่อยู่ในวัยเรียน(เด็กเล็ก) แต่ส่วนใหญ่เด็กที่มีอายุตั้งแต่ 10 ปีขึ้นไป ก็มักจะไปช่วยงานในพื้นที่ไร่นาของครอบครัวตนเองบ้างแล้ว แต่เนื่องจากยังอยู่ในวัยเด็ก (อายุยังไม่ถึง 15 ปี) จึงไม่สามารถที่จะระบุอาชีพใด ๆ ชัดเจน ประชากรที่ประกอบอาชีพหาของป่า มีจำนวน 32 คน (ร้อยละ 7.28) ประชากรที่ประกอบอาชีพหาข้อป่าส่วนใหญ่จะเป็นประชากรเพศหญิงซึ่งรวมนางยอด และนางมูล ใจปิง ที่ได้กล่าวแล้วในคำอธิบายของตารางที่ 6 ส่วนประชากรที่ประกอบอาชีพรับจ้างเป็นหลักเพื่อเป็นรายได้ให้แก่ครอบครัว มีจำนวน 32 คน (ร้อยละ 7.28) ในจำนวนนี้รวม 3 คนที่ประกอบอาชีพรับจ้างตามที่ได้กล่าวไว้ในคำอธิบายของตารางที่ 6 ซึ่งจำนวนนี้เป็นประชากรที่เป็นกลุ่มสาวเป็นส่วนใหญ่ ที่ให้ความสนใจในการออกไปประกอบอาชีพอื่นนอกหมู่บ้าน เช่น คนงานฟาร์ม คนงานในโรงงานอุตสาหกรรม ฯลฯ มากกว่าประกอบอาชีพเกษตรกรรม ส่วนใหญ่เป็นชายมากกว่าหญิง ซึ่งจะออกไปประกอบอาชีพต่างจังหวัด จังหวัดที่นิยมไปได้แก่ อ.หนองไผ่ จังหวัดเพชรบูรณ์, จังหวัดพิษณุโลก, จังหวัดลำพูน, จังหวัดนครสวรรค์ และจังหวัดระยองงานที่ไปทำส่วนใหญ่ คือ งานประเภทใช้แรงงาน เช่น คนงานในโรงงานนิคมอุตสาหกรรม จังหวัดลำพูน คนงานเก็บผลไม้ คนงานคัดและบรรจุหีบห่อผลไม้ส่งออกนอกประเทศ แต่ประชากรส่วนใหญ่ที่อยู่ในบ้านหนองน่านเมื่อว่างจากการทำการเกษตร ก็จะออกไปหาของป่าเพื่อเป็นอาชีพเสริมให้แก่ครอบครัว

จากข้อมูลดังกล่าวอาจคาดการณ์ได้ว่าในอนาคต แนวโน้มในการอพยพเข้าไปทำงานในเมือง หรือในจังหวัดอื่น มีปริมาณที่จะเพิ่มมากขึ้นเรื่อย ๆ จนอาจจะกล่าวได้ว่า แนวโน้มของการประกอบอาชีพของประชากรในบ้านหนองน่าน ในระยะเวลา 5 - 10 ปี ข้างหน้าจะเกิดการเปลี่ยนแปลงจากอาชีพเกษตรกรรม หันมาประกอบอาชีพนอกภาคเกษตรกรรมเพิ่มมากขึ้น เนื่องจากการขาดพื้นที่ทำการเกษตรและรายได้ไม่เพียงพอ

7.2 รายได้เฉลี่ยของเกษตรกร

ตารางที่ 8 แสดงรายได้เฉลี่ยของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน

รายได้รวม(บาท)/ปี ¹	จำนวน (หลังคาเรือน)	ร้อยละ
ต่ำกว่า 5,000	30	48.40
5,000 – 10,000	23	37.09
10,000 ขึ้นไป	9	14.51
รวม	62	100.00

จากตารางที่ 8 พบว่ารายได้ของครัวเรือนเกษตรกรในบ้านหนองน่าน มีรายได้ต่ำกว่า 5,000 บาทต่อปี จำนวน 30 หลังคาเรือน (ร้อยละ 48.40) มีรายได้ตั้งแต่ 5,000 – 10,000 บาท จำนวน 23 หลังคาเรือน (ร้อยละ 37.09) และมีรายได้มากกว่า 10,000 บาท จำนวน 9 หลังคาเรือน (ร้อยละ 14.51)

8. ประเพณีและความเชื่อต่าง ๆ ในบ้านหนองน่าน

8.1 ประเพณีปลูกแขก

พิธีนี้จะทำหลังจากปลูกข้าวไร่เสร็จแล้วประมาณหนึ่งเดือน ประมาณเดือนมิถุนายน มีการบอกผีเจ้าที่ในไร่ให้ช่วยดูแลรักษาพืชในไร่ให้อุดมสมบูรณ์ มีการเซ่นไหว้ โดยใช้เหล้า 1 ไห ไก่ 1 คู่ และนำตะเหลวมามากให้ทั่วไร่ หลังจากเซ่นไหว้แล้ว เมื่อทำพิธีในไร่เสร็จแล้วก็นำเครื่องเซ่นมาทำพิธีที่บ้านต่อเมื่อเสร็จแล้ว ชาวบ้านก็มาร่วมสังสรรค์กันเป็นอันเสร็จพิธี

8.2 พิธีกินดอกแดง

พิธีนี้จะกระทำกันประมาณเดือนพฤศจิกายนหรือเดือนธันวาคมโดยให้ชาวบ้านทุกหลังคาเรือน ทำการขนข้าวจากไร่กลับมาบ้านหมดแล้ว จะมีการเชิญผีมากินอาหารที่เซ่นไหว้ พอเสร็จพิธีในไร่เจ้าของไร่จะต้องเก็บตะเหลวและของทุกอย่างที่อยู่ในไร่กลับมาบ้านให้หมด และเมื่อกลับมาถึงบ้านจะต้องมีพิธีสู่ขวัญคนทุกหลังคาเรือน พอเสร็จพิธีชาวบ้านจะพากันกินเหล้าทุกหลังคาเรือน

¹ รายได้รวมต่อปี หมายถึง รายได้โดยรวมต่อ 1 ปีของแต่ละหลังคาเรือนในหมู่บ้าน ซึ่งเป็นรายได้ทั้งในภาคเกษตร เช่น ขายข้าว ขายพืชผัก ขายสัตว์เลี้ยง เป็นต้น และรายได้นอกภาคเกษตร เช่น รายได้จากการทำงานรับจ้างในบางช่วงเวลา หรือที่ได้จากครอบครัวที่ไปขายแรงงานต่างถิ่น เป็นต้น

8.3 ประเพณีงานศพ

เมื่อมีคนตายในบ้านหนองน่าน ชาวบ้านทุกคนจะช่วยกันแห่ (สวด, เต็ม)² จะช่วยกันทั้งชายและหญิง จะมีการ สวด, เต็ม อีก 10 คืน ชาวบ้านถือว่าเป็นวันกรรม บ้านที่มีคนตายนั้น ห้ามนำผักชนิดต่าง ๆ ที่มีสีเขียวขึ้นไปบนบ้านหรือจะทำอาหารชนิดใดบนบ้านไม่ได้ ต้องทำข้างล่างนอกชายคาบ้าน ถ้าทำเสร็จแล้วนำอาหารไปกินบนบ้านได้ แต่เจ้าของบ้านและญาติของผู้ตาย ห้ามใช้ช้อนตักน้ำแกงกินแต่ใช้มือได้ แขกที่มาชวยงานใช้ช้อนตักกินได้ และภายใน 10 วันนั้นบ้านที่มีคนตายนั้น ห้ามให้คนในบ้านสระผม ถ้าไม่ปฏิบัติจะทำให้มีอันเป็นไป

8.4 วันกรรม

ในรอบ 10 วัน จะมีวันกรรมอยู่ 2 วัน คือ วันกรรมของบ้านหนองน่าน 1 วันและ วันกรรมของตระกูล 1 วัน ใน 1 เดือนจะมีวันกรรมทั้งหมด 6 วัน ใน 1 ปีจะมีวันกรรม 72 วัน ในวันกรรมนั้นห้ามเด็ดผักทุกชนิด ไม่ว่าจะในป่าหรือที่ปลูกเอาไว้ แต่จะซื้อจากที่อื่นมากินได้ และไปหาพื้นที่ป่าได้แต่ต้องแบกเอามาใกล้ ๆ กับหมู่บ้าน แล้วรจนกว่าพระอาทิตย์ตกดิน จึงจะแบกพินเข้ามาในหมู่บ้านได้ ถ้าไม่เชื่อข้อห้ามดังกล่าวจะทำให้เจ็บป่วยได้

การนับวันของชาวถิ่น

1. วันเต่า	6. วันมิ่ง
2. วันก่า	7. วันเปราะอะ
3. วันخاب	8. วันกั๊ด
4. วันดັบ	9. วันคด (วันกรรม)
5. วันวาย	10. วันฮ้าง (วันกรรม)

² สวด, เต็ม หมายถึง การขับร้องเพื่อให้ในพิธีงานศพที่ผู้ขับร้องได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ(จะมีลักษณะคล้าย ๆ กับจ้อยหรือขอ ของคนพื้นราบในภาคเหนือ)

ตอนที่ 2 สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดิน, รูปแบบและระบบการทำเกษตร

1. การได้มาของที่ดิน

ประชากรที่ใช้ในการศึกษาเรื่องนี้ เป็นประชากรบนพื้นที่สูง ซึ่งอาศัยอยู่ในเขตอุทยานแห่งชาติดอยภูคาเกษตรกร จึงไม่มีสิทธิบนพื้นที่ทำกินได้ตามกฎหมาย แต่จากการสัมภาษณ์เกษตรกรจำนวน 62 หลังคาเรือน ระบุว่า การเริ่มต้นการทำไร่ขึ้นบนพื้นที่ดินทำกินมาจากการจับจอง (บุกเบิกเองและสืบทอดต่อกันจากรพบุรุษ) บ้านหนองน่านมีพื้นที่ทำกินเป็นพื้นที่ไร่ทั้งหมด

2. การจัดการที่ดิน

การเพาะปลูกของเกษตรกรบ้านหนองน่าน จะเป็นระบบการทำไร่หมุนเวียนโดยมีระบบที่มีการตัด ฟัน โคน เผาต้นไม้ในป่าทุติยภูมิ (Secondary Forest) ทำการเพาะปลูกในพื้นที่ 1 ปี แล้วจะทิ้งไว้ให้สภาพป่าฟื้นคืนสู่ความอุดมสมบูรณ์อีกครั้ง ระบบการเพาะปลูกแบบไร่หมุนเวียนที่มีการกลับมาใช้พื้นที่เดิมอีกครั้ง นับเป็นวิทยาการพื้นบ้านหรือภูมิปัญญาท้องถิ่นอันสำคัญอย่างยิ่ง ที่มีส่วนทำให้เกษตรกรบ้านหนองน่าน ตั้งหมู่บ้านเป็นหลักแหล่งอย่างถาวร ไม่จำเป็นต้องเคลื่อนย้ายเหมือนกับชาวเขากลุ่มอื่น เช่น แม้ว เย้า ลีซอ อีก้อ มูเซอ เป็นต้น การเพาะปลูกแบบนี้เป็นระบบที่มีศักยภาพสูงในการปรับใช้ทรัพยากรสิ่งแวดล้อมที่มีอยู่ได้อย่างยั่งยืน จะเห็นได้ว่าบ้านหนองน่านนับว่าเป็นหมู่บ้านที่มีการจัดการที่ดินบนพื้นที่สูงได้อย่างยั่งยืน การจัดการที่ดินของบ้านหนองน่านนั้น แบ่งได้เป็น 2 ประเภทคือ 1.การจัดการที่ดินตามสิทธิของส่วนบุคคล 2.การจัดการที่ดินตามกรรมสิทธิของรัฐ ซึ่งการจัดการที่ดินตามสิทธิของส่วนบุคคลนั้นจะซ้อนทับกับการจัดการที่ดินตามกรรมสิทธิของรัฐซึ่งเกิดขึ้นทีหลัง

1. การจัดการที่ดินตามสิทธิของส่วนบุคคล การจัดการที่ดินแบบนี้จะถือว่าที่ไร่หมุนเวียนของบ้านหนองน่านเป็นทรัพย์สินส่วนบุคคล เกษตรกรมีสิทธิใช้ที่ดินในการถือครองได้ตลอดไป นานตราบเท่าที่เกษตรกรยังอาศัยอยู่ในบ้านหนองน่าน และสืบทอดสิทธิการใช้ถึงลูกหลานได้ แต่ห้ามมีการซื้อขาย หรือจำนองที่ดินที่ใช้ทำไร่หมุนเวียนโดยเด็ดขาด ในพื้นที่ไร่หมุนเวียนแต่ละแปลงจะมีการแบ่งพื้นที่ออกเป็นแปลงย่อย ๆ ให้กับกลุ่มเครือญาติถือครองอย่างชัดเจน แต่เมื่อถึงคราวที่จะใช้ประโยชน์ในแต่ละฤดูกาล เกษตรกรจะเป็นผู้กำหนดหรือจัดการคัดเลือกพื้นที่ในการทำไร่หมุนเวียนในแต่ละฤดูกาลเอง ซึ่งการจัดการที่ดินของเกษตรกรในบ้านหนองน่านตามแบบนี้ถือว่าเป็นการจัดการที่ดินตามแบบของจารีตประเพณีนั่นเอง

2. การจัดการที่ดินตามกรรมสิทธิ์ของรัฐ การจัดการที่ดินแบบนี้จะถือว่าพื้นที่ไร่มุมนเวียนของบ้านหนองน่านเป็นทรัพย์สินของรัฐ โดยอยู่ภายใต้การควบคุมดูแลของกรมป่าไม้ ซึ่งสามารถที่จะเลือกให้พื้นที่ไร่มุมนเวียนตามสิทธิของส่วนบุคคลเพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ปลูกป่า) พื้นที่ไร่มุมนเวียนแปลงใดควรที่จะปล่อยให้ป่านุรักษ์หรือป่าชุมชนและพื้นที่ไร่มุมนเวียนของเกษตรกร รัฐจะเป็นผู้กำหนด จึงทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านกลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่ป่าของทางราชการไปโดยมีรัฐเป็นเจ้าของไม่ใช่ผีหรือธรรมชาติอีกต่อไป

3. วิวัฒนาการการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านหนองน่าน

บ้านหนองน่านเป็นหมู่บ้านเก่าแก่ มีอายุประมาณ 100 ปี จากอดีตจนถึงปัจจุบันเกษตรกรในบ้านหนองน่าน มีระบบการผลิตคือ การทำไร่มุมนเวียน ระบบการผลิตที่จะต้องพึ่งพาความอุดมสมบูรณ์ของดิน และพึ่งพาการฟื้นตัวของป่า และการสะสมของอินทรีย์วัตถุในช่วงหยุดพักการทำไร่ จากอดีตที่ผ่านมา บ้านหนองน่านต้องพบกับกาเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ เช่น ความผันผวนของธรรมชาติ การเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ฯลฯ จากการเปลี่ยนแปลงที่กล่าวมานี้ ทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านต้องมีการปรับเปลี่ยนวิถีการผลิตของหมู่บ้าน จากรูปแบบการผลิตที่ได้รับถ่ายทอดมาตามจารีตประเพณี มาเป็นรูปแบบของการปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอดในชุมชน ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น 3 ช่วง คือ

3.1 ช่วงก่อนปี พ.ศ. 2510

เริ่มตั้งแต่ชาวถิ่นได้อพยพมาจากประเทศลาว และได้มาตั้งบ้านหนองน่าน ในอดีตเกษตรกรบ้านหนองน่านจะทำไร่มุมนเวียนแบบหมุนเวียนไปไกล เพราะขนาดพื้นที่ในการทำไร่แต่ละผืนจะมีขนาดกว้างใหญ่มาก มีขนาดพื้นที่แปลงละประมาณ 20 – 30 ไร่ต่อหลังคาเรือน และประชากรยังมีน้อย ดังนั้นรอบระยะเวลาหมุนเวียนจึงนานประมาณ 8 – 10 ปี เพื่อเป็นโอกาสให้ดินได้ฟื้นตัวคืนความอุดมสมบูรณ์ดั้งเดิม จึงจะวกกลับมาทำที่เดิม ในขณะนี้บ้านหนองน่านอยู่อย่างค่อนข้างอิสระ มีสิทธิและอำนาจในการควบคุมการใช้ที่ดิน และจัดการป่าเดิมที่โดยรัฐไม่ได้เข้ามาแทรกแซง การจัดการทรัพยากรเลย ส่วนการจัดการผลิตนั้นขึ้นอยู่กับการตัดสินใจของชุมชน ความสัมพันธ์แบบเครือญาติ และแบบแผนประเพณี มีการสืบทอดมรดกที่ดิน และยอมรับสิทธิการใช้พื้นที่ของผู้บุกเบิก ผู้ใดมีกำลังกายพอที่จะบุกเบิกป่าเพื่อทำไร่ได้มากน้อยเท่าไร ก็มีสิทธิครอบครองและใช้ประโยชน์ในที่ดินผืนนั้น

3.2 ช่วงปี พ.ศ. 2510 - 2525

เป็นช่วงที่เกษตรกรบ้านหนองน่านต้องประสบปัญหาเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง เนื่องจากพรรคคอมมิวนิสต์ ได้ยึดครองพื้นที่บริเวณอำเภอทุ่งช้าง อำเภอเชียงกลาง อำเภอบัวและกิ่งอำเภอบ่อเกลือ (ในสมัยนั้น) มีการสู้รบระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับผู้ก่อการร้ายคอมมิวนิสต์อยู่ตลอดเวลาและความรุนแรงส่งผลทำให้ระบบการผลิตของเกษตรกรบ้านหนองน่านต้องปรับเปลี่ยนไปในรูปแบบของการปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอดในชุมชน จากเดิมเคยทำไร่หมุนเวียนในระยะเวลาที่ไกลจากหมู่บ้าน ก็เริ่มที่จะลดระยะเวลาทางลงเพราะต้องระวังทั้งฝ่ายรัฐบาลและฝ่ายของพรรคคอมมิวนิสต์ จึงทำให้ขนาดของแปลงไร่ข้าวมีขนาดลดลงแปลงละประมาณ 10 - 20 ไร่ต่อหลังคาเรือน และรอบระยะเวลาของการหมุนเวียนก็มีการเปลี่ยนแปลง จากเดิมจะทำการเกษตรภายใน 1 ปีแล้วจะทิ้งพื้นที่ไปทำแปลงใหม่ เมื่อเกษตรกรบ้านหนองน่านไม่สามารถจะออกไปทำไร่ในระยะเวลาที่ไกลออกไปได้จึงทำให้เกษตรกรบ้านหนองน่านต้องทำการเกษตรซ้ำในที่เดิมก็มีจึงทำให้ระบบการผลิตตามจารีตประเพณีต้องเปลี่ยนแปลงไป พิธีกรรมบางอย่างก็ขาดหายไปด้วย จึงทำให้พื้นที่ป่าในบริเวณบ้านหนองน่านได้มีโอกาสที่จะกลับคืนพื้นที่สภาพป่าอีกครั้ง

3.3 ช่วงปี พ.ศ. 2526 - ปัจจุบัน (พ.ศ. 2541)

ช่วงปี พ.ศ. 2526 การต่อสู้ระหว่างฝ่ายรัฐบาลกับพรรคคอมมิวนิสต์ได้สงบลง ทำให้บ้านหนองน่านเปิดตัวสู่สังคมภายนอก การพัฒนาของรัฐบาลในด้านต่าง ๆ ได้เริ่มเข้ามาในหมู่บ้าน ประกอบกับนายสมชาย โลหะโชติ สมาชิกสภาผู้แทนราษฎรจังหวัดน่านในสมัยนั้น ได้มีหนังสือถึงกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ร้องขอให้กำหนดป่าดอยภูคา อำเภอบัว จังหวัดน่าน ให้เป็นเขตอุทยานแห่งชาติ เนื่องจากยอดดอยภูคาเป็นยอดภูเขาสูงสุดของจังหวัดน่าน และยังเป็นป่าต้นน้ำลำธารที่เป็นที่กำเนิดของแม่น้ำน่าน ทางกรมป่าไม้จึงได้ส่งเจ้าหน้าที่มาสำรวจพบว่ามียุคสภาพ และจุดเด่นที่มีความเหมาะสมที่จะจัดตั้งเป็นอุทยานแห่งชาติ ได้มีการนำข้อมูลรายละเอียดเสนอต่อคณะกรรมการอุทยานแห่งชาติเพื่อพิจารณา และมีมติเห็นชอบในปี พ.ศ. 2530 ได้ดำเนินการออกประกาศพระราชกฤษฎีกากำหนดพื้นที่ในเขตท้องที่อำเภอบัว อำเภอเชียงกลาง อำเภอทุ่งช้าง อำเภอแม่จริม อำเภอท่าวังผา อำเภอสันติสุข และอำเภอบ่อเกลือ จังหวัดน่าน เนื้อที่รวมประมาณ 1,680 ตารางกิโลเมตร หรือ 1,050,000 ไร่ เป็นอุทยานแห่งชาติ ซึ่งบ้านหนองน่านเป็นหมู่บ้านหนึ่งในพื้นที่ของเขตอุทยานประกอบกับจำนวนของประชากรในหมู่บ้านมีจำนวนที่เพิ่มมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

จากการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น ทำให้พื้นที่ในการทำไร่ข้าวของเกษตรกรบ้านหนอง
น่านถูกกีดกันจากอำนาจในการควบคุมและจัดการป่า โดยรัฐเป็นผู้จัดการทั้งหมด กรมป่าไม้ได้เข้า
มาทำการปลูกป่าโดยยึดเอาพื้นที่ทำกินของหมู่บ้านบางส่วนเรื่อยมาจนถึงปัจจุบัน ทำให้ขนาดพื้นที่
ในการทำไร่ข้าวของเกษตรกรเหลือเฉลี่ยประมาณ 3.66 แปลงต่อหลังคาเรือนเท่านั้น ซึ่งแต่ละ
แปลงโดยเฉลี่ยจะมีขนาดแปลงละประมาณ 4.54 ไร่ต่อหลังคาเรือนเท่านั้น (ดูตารางที่ 9)

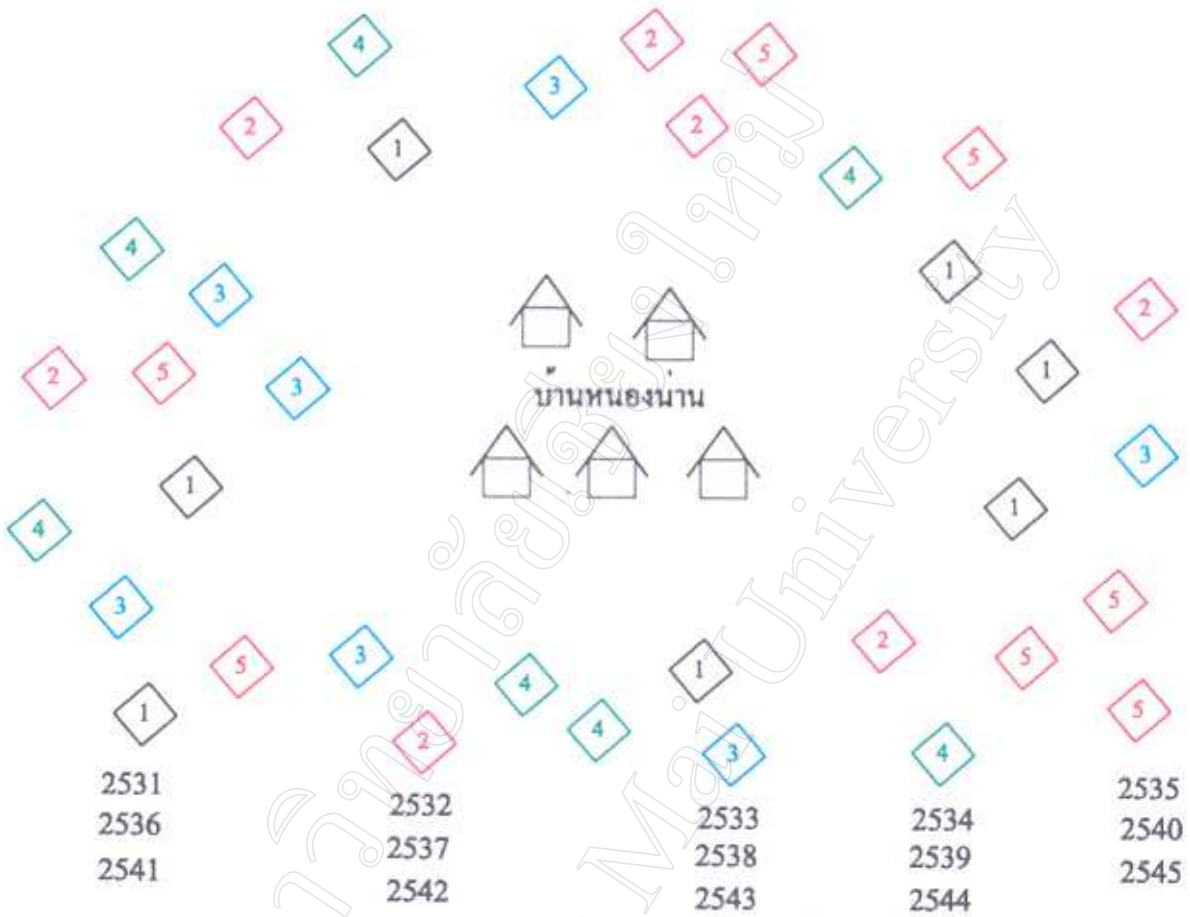
ตารางที่ 9 การครอบครองไร่ข้าวในบ้านหนองน่าน

ขนาดของฟาร์ม (ไร่)	จำนวนหลังคาเรือน	ร้อยละ	จำนวนแปลง	จำนวนไร่
ไม่มีพื้นที่ทำกิน	4	6.45	-	-
1-3	9	14.52	34	85
4-6	41	66.12	166	735
7-9	7	11.30	24	178
10 ไร่ขึ้นไป	1	1.61	3	32
รวม	62	100.00	227	1,030
เฉลี่ย	-	-	3.66	16.61

ที่มา : จากการสัมภาษณ์หัวหน้าครัวเรือน จำนวน 62 หลังคาเรือน

หมายเหตุ - ขนาดของฟาร์มหมายถึงพื้นที่ในการทำไร่ข้าวของเกษตรกรบ้านหนองน่านในแต่ละปี

ส่วนรอบระยะเวลาการหมุนเวียนก็จะเหลือเพียง 3 - 5 ปี มีผลทำให้พื้นที่ในการทำ
ไร่ข้าวในแต่ละปีไม่พอเพียงต่อจำนวนสมาชิกในครัวเรือน แต่ชาวบ้านก็ยังมิวายได้จากการหา
ของป่ามาขาย, รับจ้างและจักสานเพื่อใช้ในการดำรงชีพ เนื่องจากระยะเวลาในการพักตัวในไร่หมุน
เวียน (รอบหมุนเวียน) ในปัจจุบันจะมีระยะเวลาสั้นลงเหลือเพียง 3 - 5 ปี และต้องกลับมาใช้พื้นที่
เดิมทำการเพาะปลูกซ้ำ (บางปีปลูกพร้อมกันทั้ง 2 แห่งก็มี) พื้นดินจึงขาดความอุดมสมบูรณ์ ผล
ผลิตข้าวต่ำ ไม่เพียงพอต่อการบริโภคตลอดปี เกษตรกรบ้านหนองน่านจึงแก้ปัญหาโดย "การเอา
มือกัน" หรือการลงแขกนั่นเอง โดยจะเป็นการรวมทั้งที่ดินและแรงงานในกลุ่มพี่น้องตระกูลเดียว
กัน เพื่อช่วยกันเพาะปลูกและดูแลรักษา แล้วนำผลผลิตมาแบ่งกัน

ใช้ประโยชน์พื้นที่ 1 ปี แล้วปล่อยให้พื้นที่พักตัว

2 แสดงพื้นที่ทำกินตามลำดับการหมุนเวียนของแต่ละห้วงคาเรือน

2541 แสดงปี พ.ศ. ที่ใช้พื้นที่ในการทำไร่หมุนเวียน

แผนภาพที่ 1 แสดงการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบไร่หมุนเวียนของบ้านหนองน่าน

จากแผนภาพที่ 1 พื้นที่ที่มีตัวเลขกำกับอยู่แสดงถึงพื้นที่ทำกินตามลำดับการหมุนเวียนของแต่ละหลังคาเรือน โดยในปี พ.ศ. 2536 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงที่ 1 ในปี พ.ศ.2537 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงที่ 2 ในปี พ.ศ. 2538 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงที่ 3 ในปี พ.ศ. 2539 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงที่ 4 ในปี พ.ศ. 2540 จะเข้าทำกินในพื้นที่แปลงที่ 5 และในปี พ.ศ. 2541 จึงหมุนเวียนกลับมาทำกินในพื้นที่แปลงที่ 1 อีกครั้งหนึ่ง หมุนเวียนใช้ประโยชน์พื้นที่ในลักษณะเช่นนี้ ไม่มีที่สิ้นสุด

4. การเปลี่ยนแปลงการใช้ประโยชน์ที่ดินของบ้านหนองน่าน

สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินก่อน ปี พ.ศ. 2510

- การทำไร่หมุนเวียน ระยะเวลาหมุนเวียน 8 - 10 ปี
  - จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น
  - เกิดการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง
  - ยังไม่มีมาตรการของรัฐเข้ามาควบคุม

สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2510 - 2525

- การทำไร่หมุนเวียน ระยะเวลาหมุนเวียน 6 - 8 ปี
  - จำนวนประชากรเพิ่มขึ้น
  - ทางกรมป่าไม้จัดพื้นที่ทำกินเป็นพื้นที่อุทยานแห่งชาติ
  - พื้นที่ทำกินถูกยึดเป็นแปลงปลูกป่า (พื้นที่ไม่เพียงพอ)
  - มีมาตรการของรัฐเข้ามาควบคุม

สภาพการใช้ประโยชน์ที่ดินปี พ.ศ. 2526 - ปัจจุบัน (2541)

- การทำไร่หมุนเวียน ระยะเวลาหมุนเวียน 3 - 5 ปี
- การปลูกพืชผักสวนครัว
- การปลูกไม้ผล

5. รูปแบบและระบบการทำการเกษตรในปัจจุบัน (ปี พ.ศ. 2541)

สภาพการทำการเกษตรของเกษตรกรบ้านหนองน่านจากอดีตจนถึงปัจจุบัน เกษตรกรบ้านหนองน่านต้องพบกับการเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ ตามที่ได้กล่าวมาแล้วนั้น ในอดีตเกษตรกรบ้านหนองน่านมีรูปแบบการทำการเกษตรอยู่รูปแบบเดียว คือการทำไร่หมุนเวียนที่มีรอบระยะเวลาการหมุนเวียนของพื้นที่ 8 - 10 ปี และได้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตเรื่อยมา จากรูปแบบการผลิตที่ได้รับถ่ายทอดมาจากจารีตประเพณี มาเป็นรูปแบบของการปรับตัวเองเพื่อให้อยู่รอดในชุมชน ซึ่งในปัจจุบันสามารถที่จะแบ่งรูปแบบและระบบการทำการเกษตรของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน ออกเป็น 3 รูปแบบ คือ

5.1 รูปแบบการทำไร่หมุนเวียน ระยะเวลาหมุนเวียน 3 - 5 ปี

การทำไร่หมุนเวียน เป็นลักษณะการทำการเกษตร ที่เกษตรกรในบ้านหนองน่าน ทุกหลังคาเรือนทำกันอยู่ การทำไร่หมุนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่านเป็นระบบการทำการเกษตรที่ได้รับถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ เป็นระบบที่ดำรงอยู่ได้ด้วยฐานความคิดที่ต้องการผลิตเพียงเพื่อพอยังชีพ พอลูกพอกิน การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นในการทำไร่หมุนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน เป็นการปรับตัวเพื่อให้อยู่รอดได้ ซึ่งในปัจจุบันจะมีระยะเวลาการหมุนเวียนในการใช้พื้นที่ในการเพาะปลูกสั้นลงมาเรื่อย ๆ จนเหลือเพียง 3 - 5 ปี รูปแบบการทำไร่หมุนเวียนสามารถที่จะอธิบายได้ดังนี้

5.1.1. ลักษณะทางธรรมชาติของไร่หมุนเวียน

เกษตรกรในบ้านหนองน่านจะแยกพื้นที่ไร่หมุนเวียนตามลักษณะของพื้นที่ กล่าวคือ พื้นที่ที่ทำไร่หรือกำลังทำการผลิตจะเรียกว่า "วางนี้" พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ถูกพักทิ้งการผลิตไว้ให้เป็นที่เก่า จะเรียกว่า "ดีแควม" แต่การนับพื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ถูกทิ้งไว้ 1 ปี จะเรียกว่า "เมวาง" พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ถูกทิ้งไว้ 2 ปี จะเรียกว่า "เป็ยวาง" พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ถูกทิ้งไว้ 3 ปี จะเรียกว่า "แพะวาง" พื้นที่ไร่หมุนเวียนที่ถูกทิ้งไว้ 4 ปี จะเรียกว่า "สี่วาง" ตั้งแต่ปีที่ 4 ขึ้นไป ก็จะนับเลขเหมือนกับคนพันราบคือ ในปีที่ 5 ก็จะเรียกว่า "ห้าวาง" และในปีที่ 6 ก็จะเรียกว่า "หกวาง" เป็นต้น ปัจจุบันเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะมีรอบการหมุนเวียนการใช้พื้นที่ประมาณ 4 ปี ก็จะกลับมาใช้ในพื้นที่เดิม

1. ลักษณะของไร่ปีที่ทำการผลิต (วางนี้)

พื้นที่ที่เริ่มตั้งแต่ฟันไร่, ตัดไม้, ไร่ไร่, ปลูกพืชผัก, ปลูกข้าว, ถอนวัชพืช, ทำพิธีกรรมต่าง ๆ และเก็บเกี่ยวจนแล้วเสร็จ ลักษณะของพื้นที่จะเป็นพื้นที่ที่มีตอไม้ขนาดต่าง ๆ ที่ถูกตัดสูงประมาณเอว บางแปลงก็จะมีรั้วไม้ล้อมรอบ มีต้นข้าวและพืชที่สามารถให้ผลผลิตเติบโตในปีต่อ ๆ ไป

2. ลักษณะของไร่หมุนเวียนที่ถูกพักทิ้งไว้ในปีถัดจากการทำไร่ (เมวาง)

หลังจากพื้นที่ถูกใช้ประโยชน์เพื่อการผลิตแล้ว ยังมีพืชที่สามารถให้ผลผลิตหลงเหลืออยู่ เช่น พริก, มะเขือและ แตงกวา เป็นต้น เกษตรกรยังเข้ามาเก็บผลผลิตที่พอจะเก็บได้อยู่ ขณะเดียวกันซากไม้เก่าที่ใช้ทำรั้วก็จะนำไม้เหล่านี้มาทำฟืน สัตว์เลี้ยง เช่น วัวและควาย ก็จะถูกปล่อยเข้าไปเพื่อกินตอต้นข้าว ต้นไม้ที่แตกจากตอเป็นพุ่มก็จะเริ่มเจริญเติบโตเป็นพุ่ม

3. ลักษณะของไร่หมุนเวียนที่ถูกพักทิ้งไว้ 2 ปี (เปียวาง)

เมื่อเวลาล่วงเข้าไปถึงปีที่สองจะสามารถเห็นได้ชัดเจนว่า ตอไม้แต่ละต้นที่ถูกตัดไปเพื่อทำไร่ นั้น จะสามารถแยกแยะแตกต่างออกจากหนึ่งต้นที่ถูกตัดออกเป็น 2 - 10 ต้น ในระยะแรกจะมีหญ้าขึ้นมากมาย ต่อมาระยะหนึ่งก็จะหายไป และเริ่มมีต้นสาบเสือขึ้นมาแทน

4. ลักษณะของไร่หมุนเวียนที่ถูกพักทิ้งไว้ 3 ปี (แพะวาง)

การปรับตัวของพื้นที่ในขณะนี้เริ่มจะมีสภาพที่เป็นป่ารกชัฏเริ่มที่จะต้นไม้น้อยกำลังเติบโตขึ้นมาพร้อมกับต้นสาบเสือ ดังนั้น สัตว์เลี้ยง วัว ควาย จึงไม่สามารถที่จะเข้าไปได้เลย และในขณะเดียวกันสัตว์ป่า จำพวก หมูป่า เก้ง และอื่น ๆ ก็จะมาอยู่อาศัย หากินอาหารและหลบซ่อนตัว ต้นไม้ที่แตกหน่อจากตอเก่ายังคงเป็นพุ่ม ๆ อยู่ ลำต้นยังไม่สูงมากนัก

5. ลักษณะของไร่หมุนเวียนที่ถูกพักทิ้งไว้ 4 ปี (สี่วาง)

เมื่อเวลาล่วงเลยเข้าไปในปีที่ 4 ต้นไม้ที่แตกจากตอเก่าจะสูงขึ้นจนบดบังต้นสาบเสือ ทำให้ต้นสาบเสือจะค่อย ๆ ตายไป และจะทำให้พื้นที่ที่เป็นป่ารกชัฏก็จะเริ่มโล่ง ลักษณะเหมือนป่าที่กำลังฟื้นสภาพ สภาพเช่นนี้เองแสดงถึงความอุดมสมบูรณ์ของพื้นที่ที่กำลังจะฟื้นกลับมาอีกครั้ง จึงทำให้พื้นที่นี้เหมาะสมกับการทำไร่ที่จะให้ผลผลิตเต็มที่อีกครั้งหนึ่ง

พื้นที่ที่เป็นไร่หมุนเวียนยิ่งถูกทิ้งไว้นาน ความได้เปรียบของผลผลิตยิ่งมากขึ้น กล่าวคือเมื่อการทำไร่หมุนเวียนไม่ครบตามกระบวนการขั้นตอนของลักษณะทางธรรมชาติ จะกระทบต่อระบบของการสะสมธาตุอาหารของดิน การเจริญเติบโตของพืชและปศุสัตว์ ความสมดุล และเมื่อเกษตรกรในบ้านหนองน่านมีความจำเป็นที่จะต้องกลับมาทำไร่หมุนเวียนที่

ซึ่งถูกพักทิ้งไว้ 2 – 3 ปี ซึ่งเป็นช่วงที่วัชพืชกำลังเจริญเติบโต เมื่อทำการผลิตจึงมีปัญหาวัชพืชในแปลงมาก ทำให้ต้องใช้แรงงานมากขึ้น ซึ่งส่งผลกระทบต่อระบบการจัดการแรงงานแบบการเอามือต้องสูญหายไป กล่าวคือ เมื่อหญ้าขึ้นมากเก็บไประบบการใช้แรงงานต้องเปลี่ยนไปด้วย เพราะคนในชุมชนต้องหมุนเวียนแรงงานกันแปลงของตนเอง เมื่อมีแปลงใดแปลงหนึ่งต้องใช้แรงงานมากกว่าปกติจะทำให้กระทบต่อระบบการหมุนเวียนแรงงาน ซึ่งเป็นต้องเปลี่ยนเป็นการว่าจ้างแรงงานแทน

5.1.2. การจำแนกดินในไร่หมุนเวียนเพื่อการปลูกพืช

1. **ซิกปะเปิม** หมายถึง ดินจอมปลวก เป็นดินที่เป็นจอมปลวกเก่า จะมีลักษณะสูงชันเป็นกองโต ๆ ส่วนใหญ่เกษตรกรจะเก็บเศษไม้ ใบหญ้าไปเผาที่ “ซิกปะเปิม” ดินประเภทนี้เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด แต่เกษตรกรมักจะใช้ปลูกเผือก, มัน, มะเขือและพริก ถ้าเป็นดินจอมปลวกใหม่จะปลูกอะไรไม่ได้
2. **ซิกลำกัวะ** หมายถึง ดินบริเวณที่ต่อไม้ถูกเผาลงลึก จนบริเวณนั้นเป็นหลุม ดินจะเป็นสีแดงอมชมพู ซึ่งดินลักษณะนี้เหมาะกับการปลูกเผือก, มัน, พริกและมะเขือ
3. **ซิกกองเพย** หมายถึง ดินบริเวณมีการเผาเศษไม้ กิ่งไม้ต่าง ๆ ซึ่งช่วงที่มีการรีบไร่จะเก็บเศษไม้กิ่งไม้ มากองไว้ แล้วเผาอีกครั้งหนึ่ง ดินบริเวณนี้เหมาะแก่การปลูกพริก, มะเขือและพริกทอง
4. **ซิงเกียง** หมายถึง ดินที่ผสมก้อนหิน กรวด หวาย ซึ่งไม่เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชใด แต่เพื่อมิให้ที่ดินต้องสูญเปล่าเกษตรกรก็จะปลูกข้าวไว้
5. **ซิกย่ำ** หมายถึง ดินดำ ดินชนิดนี้เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชทุกชนิด
6. **ซิกบะหนอก** หมายถึง ดินที่อยู่ติดกับลำห้วย จะอยู่บริเวณลำห้วยเป็นดินที่เหมาะแก่การปลูกพืชทุกชนิด ส่วนใหญ่แล้วพื้นที่ดินที่ใกล้กับลำห้วยเกษตรกรจะอนุรักษ์ไว้ให้เป็นพื้นที่ป่า

5.1.3. การแบ่งพันธุ์พืชในไร่หมุนเวียนตามลักษณะการปลูก

1. พืชที่ใช้เมล็ดพันธุ์ผสมกับเมล็ดพันธุ์ข้าว แล้วหยอดลงในหลุมพร้อมกันได้แก่แตงชนิดต่าง ๆ ถั่วชนิดต่าง ๆ ข้าวโพด และดอกไม้ ซึ่งแตงชนิดต่าง ๆ และถั่วชนิดต่าง ๆ เป็นพืชที่เลื้อยตามดินจึงไม่พันเกี่ยวต้นไม้มให้เกิดความยุ่งยากในตอนเก็บเกี่ยวข้าว โดยเฉพาะแตงจะช่วงบรรเทาความหิวกระหายในขณะที่เก็บเกี่ยวได้ ข้าวโพดและข้าวฟ่างเป็นพืชที่ขึ้นง่าย และมีอายุการเก็บเกี่ยวสั้นกว่าข้าว จึงทำให้สามารถที่จะปลูกควบคู่ไปกับข้าวได้ ดอกไม้ที่ปลูกปะปนกับข้าว นั้น จะให้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ภายในไร่ ซึ่งการปลูกดอกไม้ภายในไร่ยัง

เป็นการแต่งแถมสีสันให้กับไร่แล้วยังเป็นองค์ความรู้ในการจัดการเรื่องแมลงในระบบการผลิตแบบไร่มุหนเวียน แมลงจะกินดอกไม้เพื่อเป็นอาหารแทนการกินต้นข้าวและพืชผักที่ปลูกไว้

2. พืชที่ปลูกโดยใช้หัวหรือเมล็ดหวานบริเวณใกล้ดอกไม้หรือเศษไม้ที่ถูกเผาหรือ บริเวณใกล้จอมปลวกเก่า ได้แก่ เผือก, มัน, มะเขือ, พริกและผักกาด เพราะพืชจำพวกนี้จะออกงามดีในดินที่มีซัลเฟอร์มาก ๆ

3. พืชที่ปลูกให้เลื้อยพันตามต้นไม้ที่แห้งตายในไร่ และพืชที่ปลูกริมรั้ว ได้แก่ บวบ, ถั่วแปบ, พักทอง, พักเขี้ยว, น้ำเต้า เป็นพืชที่เลื้อยเกี่ยวพันตามไม้ ต้นไม้ที่แห้งตายในไร่ ก็จะช่วยบังแดดเพื่อไม่ให้พืชพันธุ์ที่ชอบแดดได้เลื้อยขึ้นไปเพื่อทำให้ไม่ยุ่งยากในตอนเก็บเกี่ยวข้าว แต่ยกเว้น พักทอง, พักเขี้ยว, น้ำเต้า มักจะปลูกไว้ที่ริมรั้ว

5.1.4. ขั้นตอนการทำไร่มุหนเวียน

1. การเตรียมเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ เกษตรกรจะคัดเลือกเมล็ดพันธุ์ที่เติบโตได้ดีในพื้นที่ เมื่อเก็บเมล็ดหลังจากสุดข้าว ก็จะนำมาเก็บและรักษาอย่างมิดชิด เพื่อไม่ให้ศัตรูพืชรบกวนส่วนใหญ่จะเก็บเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ใกล้เตาไฟภายในบ้าน เพราะควันไฟและไออุ่นจากเตาไฟสามารถขับไล่แมลงศัตรูพืชได้ นอกจากนี้ห้องครัวเป็นห้องที่ไม่มีความชื้นจึงเหมาะสำหรับการเก็บรักษาพันธุ์พืช ถ้าเก็บที่อื่นเมล็ดพันธุ์เหล่านี้อาจจะขึ้นราได้

2. การหาพื้นที่ทำไร่ จะต้องให้ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน(หมอผี) ในบ้านหนองน่านทำพิธีเอาข้าวสาร 2 เมล็ด ข้าวเปลือก 2 เมล็ดรวมเป็น 4 เมล็ด ทำพิธีเสกเป่า แล้วเอาข้าวไปฝังไว้ในดินบริเวณที่ต้องการจะทำไร่ในปีนั้นไว้ 1 คืบ รุ่งเช้าให้ไปดูเมล็ดข้าวที่ฝังไว้ ถ้าข้าวย้ายที่หรือหายไปแสดงว่าที่ไร่นั้นใช้ไม่ได้ ถ้าทำไร่จะทำให้ผลผลิตไม่ดี และเจ้าของไร่จะมีอันเป็นไป แต่ถ้าข้าวอยู่ที่เดิมแสดงว่า พื้นที่นี้สามารถทำไร่ได้และให้ผลผลิตดี เจ้าของไร่ก็จะอยู่เย็นเป็นสุข บ้านที่จะทำไร่เป็นหลักแรกก็คือ บ้านฮีดเก๊าผี มีทั้งหมด 6 หลังคาเรือน โดยที่บ้านเก๊าผีทั้ง 6 หลังจะทำไร่ตามลำดับที่ละหลังคาเรือนแล้วจนครบ 6 หลังคาเรือนซึ่งแต่ละหลังคาเรือนจะทำการถางไร่เพื่อเป็นพิธีเท่านั้น จากนั้นบ้านหลังอื่น ๆ ที่ไม่ใช่บ้านฮีดเก๊าผี ก็จะลงมือทำไร่โดยที่ไร่ของใครจะทำก่อนก็ได้ ชาวบ้านก็จะช่วยกันทำไร่ทั้งหมด การหาพื้นที่นี้จะทำในเดือนมกราคมของทุกปี

3. การตัดไม้เพื่อทำไร่ เกษตรกรจะเริ่มตัดไม้ถางไร่ในเดือนมกราคม - กุมภาพันธ์ การล้มไม้ การตัดไม้ในการทำไร่ของเกษตรกร จะทำกันบ็อม(โค่น)ไม่ให้ล้มไปเลย ต้นไม้แต่ละต้นที่ถูกโค่นล้มลงจะเหลือตอไว้ประมาณระดับเอว ตอไม้ที่เราตัดเหลือไว้จะไม่ทำให้ต้นไม้ตาย เมื่อทำการเผาแล้ว ตอไม้จะตายแต่หน่อจะงอกขึ้นบริเวณรอบ ๆ ตอ ระดับติดกับดิน นอกที่

งอกขึ้นมาใหม่มีจำนวน 1 – 10 ต้น เพื่อเติบโตเป็นต้นไม้ต่อไป เกษตรกรชาวถิ่นจะเรียกการตัดไม้เพื่อทำไร่ว่า “เดินกลางแซ”

4. การเผาไร่ เกษตรกรจะทำการเผาไร่ในเดือนมีนาคม จะมีการทำแนวกันไฟรอบ ๆ ไร่ ก่อนจะเผาไร่ เกษตรกรจะเอาดอกไม้ธูปเทียน ไปบอกผีเจ้าที่ที่รักษาไร่ให้รับรู้เพื่อให้ผีเจ้าที่ช่วยคุ้มครองตนและครอบครัวไม่ให้ได้รับอันตราย เมื่อบอกผีเจ้าที่เสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะมีการเผาไร่ การเผาไร่นี้เกษตรกรชาวถิ่นจะเรียกว่า “โหดแซ” หลังจากการเผาไร่เสร็จเรียบร้อยแล้วก็จะมีการรีบไถจะทำในเดือนเมษายน ซึ่งเกษตรกรชาวถิ่นจะเรียกการรีบไถว่า “รีแซ” จะมีการเตรียมพื้นที่ก่อนการเพาะปลูกให้พร้อม ถ้าพื้นที่จุดใดยังเผาไม่ไหม้ก็จะทำการเก็บเศษไม้มารวมกันแล้วเผาใหม่ เป็นครั้งที่ 2 ส่วนแปลงที่ปลูกใกล้กับหมู่บ้านจะมีการทำรั้วเพื่อป้องกันสัตว์เข้ามาทำลายพืชที่ปลูก

5. การเพาะปลูกข้าวหรือการใส่ข้าว เกษตรกรชาวถิ่นเรียกว่า “แซดซึกา” เกษตรกรจะเริ่มปลูกข้าวในเดือนพฤษภาคม ก่อนจะเพาะปลูกข้าวเกษตรกรจะมีการสานตะเหลงไปปักไว้ที่กลางไร่ ให้เจ้าที่อยู่ โดยบอกกล่าวให้ผีเจ้าที่ช่วยรักษาต้นข้าวและพืชผัก ในไร่ให้อุดมสมบูรณ์ไม่ให้แมลงหรือสัตว์ร้ายมาทำลายพืชในไร่ได้ ตอนปลูกเกษตรกรจะใช้ไม้เสียมปลายแหลมขุดเจาะหลุมปลูกข้าว(ปลายเสียมจะมีลักษณะทะแยงมุมเฉียงประมาณ 45 องศา) โดยไม่มีการพรวนดิน การเตรียมเมล็ดพันธุ์จะนำเมล็ดพันธุ์ข้าวไร่ที่จะปลูกใส่ในกระบุงแล้วนำเมล็ดพันธุ์พืชที่สามารถปลูกรวมกับต้นข้าวได้ เช่น ข้าวโพด, ข้าวฟ่าง, งา, มะเขือ, พริก, แตงกวา เป็นต้น ผสมกับเมล็ดข้าว เวลาปลูกก็จะหยิบเมล็ดข้าว 4 – 5 เมล็ด หยอดใส่หลุม ส่วนเมล็ดผักก็แล้วแต่จะหยิบได้ เสร็จแล้วก็หยิบใส่ลงไปหลุมพร้อมกับเมล็ดข้าว ส่วนมากผู้ชายจะทำหลุมปลูกข้าวแล้วให้ผู้หญิงหยอดเมล็ดตาม หลังจากปลูกข้าว พืชผักเสร็จสิ้นเรียบร้อยแล้วจะมีการวางกับดักเป็นเครื่องมือที่ทำจากไม้ไผ่วางไว้รอบ ๆ ไร่ รั้ว หรือขอบแปลงเพื่อป้องกันหนูหรือสัตว์ป่าเข้ามาทำลายต้นข้าวในไร่

6. การกำจัดวัชพืช เกษตรกรชาวถิ่นจะเรียกว่า “ไลแชน” เกษตรกรจะเริ่มถอนวัชพืชในครั้งแรกประมาณเดือนมิถุนายน และอีกครั้งหนึ่งประมาณเดือนสิงหาคม การกำจัดวัชพืชของเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะทำการถอนด้วยมือเพียงสองถึงสามครั้งเท่านั้น เกษตรกรบางคนจะกำจัดวัชพืช โดยการฉีดพ่นเกลือในอัตราส่วน 1:3 คือ ใช้เกลือ 1 ส่วน น้ำ 3 ส่วน ฉีดพ่นหญ้าอ่อนก็จะตามแต่ต้นข้าวยังเจริญงอกงาม เกลือที่ใช้จะต้องเป็นเกลือจากทะเลเท่านั้น เพราะเกลือที่ผลิตจากอำเภอปอเกลือจะไม่สามารถทำให้ต้นหญ้าตายได้ ในช่วงที่ต้นข้าวสูงประมาณ 1

คือ ก็จะมีการทำพิธีปลูกแยกจะมีการทำตะแหลวไปปักรอบ ๆ ไร่ข้าวเพื่อป้องกันผีป่าไม่ให้มารบกวนต้นข้าวที่เกษตรกรปลูก

7. การเก็บเกี่ยวข้าวโพดในไร่ข้าว จะเก็บประมาณเดือนกรกฎาคม จะมีพิธีการเลี้ยงผีข้าวโพด จะเอาข้าวโพดในไร่ที่เริ่มแก่พอที่จะกินได้นำมาเผาหรือต้มก็ได้ เพื่อที่จะนำไปเลี้ยงผีเจ้าที่ ไร่แต่ละไร่จะทำพิธีเหมือนกันหมด เมื่อเสร็จพิธีทุกหลังคาเรือนแล้ว สามารถที่จะนำเอาข้าวโพดที่แก่พอเหมาะมากินหรือขายก็ได้ ถ้ายังไม่ได้เลี้ยงผีข้าวโพดห้ามนำข้าวโพดมากินเด็ดขาด ถ้านำมากินแล้วจะทำให้มีอันเป็นไปต่าง ๆ นานา

8. การเก็บเกี่ยวข้าวไร่ เกษตรกรชาวถิ่นจะเรียกว่า “ตลอดชา” จะแบ่งการเก็บเกี่ยวออกเป็น 2 ช่วง คือ เดือนกันยายน – เดือนตุลาคม จะเก็บเกี่ยวข้าวดอก เดือนพฤศจิกายน – เดือนธันวาคม จะเก็บเกี่ยวข้าวปี การเก็บเกี่ยวข้าวไร่ของเกษตรกรหมู่บ้านหนองน่านจะใช้วิธีการผูกข้าว จะใช้มือทั้งสองข้างรัดข้าวแล้วเก็บใส่ตระกร้าเมื่อเต็มตระกร้าก็จะนำมาใส่กระสอบแล้วนำมาตากให้แห้ง จากนั้นก็จะขนข้าวเข้ายุ้งฉาง เวลาจะหุงข้าวก็จะนำออกมาตำโดยใช้ “ครกกระเดื่อง” ส่วนใหญ่ผู้หญิงหรือหญิงสาวจะทำการตำข้าว หากครอบครัวใดข้าวหมดไม่พอบริโภคก็จะยืมข้าวจากญาติพี่น้อง ถ้าพี่น้องไม่มีก็จะยืมจากธนาคารข้าวภายในหมู่บ้านในอัตรา 5 ถึง และใช้คืน 6 ถึง (ตามที่ได้กล่าวในตอนที่ 1 ข้อที่ 6.7) ในช่วงเดือนตุลาคมจะมีพิธีการตาม่วยสลาก พิธีนี้เริ่มจากผูกข้าวดอกใหม่ จะเอาข้าวใหม่ที่ผูกแล้วใส่ถ้วย นำไปตั้งไว้ที่ทางเข้าไร่ 2 ถ้วย โดยให้หมอบผีบอกผีเจ้าที่เจ้าทาง ให้ช่วยปกป้องรักษาข้าวไร่ที่ยังไม่ได้ผูก พิธีนี้คล้าย ๆ กับการตาม่วยสลากของคนพื้นราบ ส่วนในเดือนธันวาคม จะมีพิธีการกินดอกแดง (ตามที่ได้กล่าวไว้ในตอนที่ 1 ข้อ 8.2) การเก็บเกี่ยวข้าวไร่จะสิ้นสุดลงในเดือนธันวาคม แม้การเก็บเกี่ยวข้าวไร่จะสิ้นสุดลง แต่การเก็บเกี่ยวพืชผักต่าง ๆ ในไร่ยังไม่สิ้นสุด เกษตรกรยังจะต้องอาศัยพืชผักในไร่นี้ประทังชีวิตอีกต่อไป จนถึงฤดูกาลใหม่กว่าจะครบรอบวัฏจักรใหม่อีกรอบหนึ่ง

5.1.5. ระบบการทำไร่หมุนเวียน

ระบบการทำไร่ของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน

ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ธ.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
←		←			←		←		←		←
สำรวจ - เลือกพื้นที่, ถางไร่, ฟื้นไร่	เผาไร่, เก็บเศษไม้, เผาไร่อีกครั้ง, ปลุกพืชที่ใช้หัวหรือเมล็ดที่ไม่ต้องปลุกผสมข้าว			หยอดเมล็ดข้าวและพืชอื่นผสมกับข้าว	กำจัดวัชพืช		เก็บเกี่ยวพืชผสมกับข้าว	กำจัดวัชพืช		เก็บเกี่ยวข้าวและเก็บเข้ายุ้งฉาง	

หมายเหตุ - พืชไร่อื่น ๆ เช่น ข้าวโพด, เผือก, มัน, งาม, มะเขือ, พริก, ถั่วและแตงชนิดต่าง ๆ เป็นต้น ซึ่งจะปลูกปะปนกันไปไนไร่หมุนเวียน (การแบ่งพื้นที่พืชไนไร่หมุนเวียนตามลักษณะการปลูกได้อธิบายไว้ในหน้า 54)

เดือนธันวาคมจะเก็บเมล็ดพันธุ์ (ข้าวเขือ) ไว้ ตั้งแต่เดือนมกราคมจนถึงเดือนกุมภาพันธ์จะเป็นระยะเลือกพื้นที่และถางฟื้นไร่ ในเดือนมีนาคมจนถึงเดือนเมษายนจะเป็นระยะที่เกษตรกรเก็บเศษพืชจากการถางไร่ตากไม้ให้แห้งทำแนวกันไฟ วันไหนมีลมสงบก็จะทำการเผาไร่ เพื่อช่วยให้ดินมีปุ๋ยเพิ่มขึ้น หลังจากเตรียมพื้นที่เสร็จก็จะเริ่มปลุกพืชตามชอบของแปลง ส่วนแปลงที่ปลูกใกล้กับหมู่บ้านก็จะมีการทำรั้วล้อมรอบเพื่อป้องกันสัตว์เลื้อยเข้ามาทำลายพืชที่จะปลูก เช่น พักทอง, พักเขี้ยว, พริก, มะเขือ, เผือกและมันจะเป็นพืชที่ปลูกก่อนการปลูกข้าว ในช่วงเดือนพฤษภาคมจะเป็นช่วงปลูกข้าวไร่หยอดเมล็ดข้าวและพืชอื่น ๆ เช่น ข้าวโพด, ดอกไม้และแตงชนิดต่าง ๆ ปลูกผสมกับข้าว ในช่วงมิถุนายนจนถึงเดือนตุลาคมจะเป็นช่วงดูแลรักษาต้นข้าว การถางหญ้า (กำจัดวัชพืช) และพืชผสมในแปลงไร่ข้าวจะเริ่มเก็บเกี่ยวได้ในเดือนกรกฎาคม ช่วงเดือนกันยายนจนถึงเดือนตุลาคมก็จะเริ่มเก็บเกี่ยวผลผลิตข้าวตอ ในช่วงเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนธันวาคมจะเป็นช่วงเก็บเกี่ยวข้าว

5.1.6. ไร่หมุนเวียนกับการรักษาสมดุลของธรรมชาติ

เกษตรกรในบ้านหนองน่านมีความรักและความเชื่อต่อธรรมชาติเป็นพื้นฐานแห่งวิถีชีวิต วิธีการผลิตแบบไร่หมุนเวียนเป็นการดำรงชีวิตของเกษตรกรในบ้านหนองน่านที่ไม่อาจจะแยกประเพณี, พิธีกรรมและวิถีชีวิต ออกจากกันได้ การทำไร่หมุนเวียนจึงเกิดจากภูมิปัญญาและความสำนึกในธรรมชาติที่ถูกสืบทอดมาเป็นเวลายาวนานหลายช่วงอายุคนดังนั้น

ระบบการทำไร่มุมนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน ถือได้ว่าเป็นระบบเกษตรที่ยั่งยืน เนื่องจากระบบการผลิตจะคำนึงถึงการรักษาดิน น้ำ ป่าไม้และสัตว์ป่า เพราะไร่มุมนเวียนจะต้องอาศัยกระบวนการฟื้นตัวตามธรรมชาติ ทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านต้องดูแลรักษาไร่มุมนเวียนไว้ให้ลูกหลานได้ใช้ประโยชน์ต่อไป จึงพอจะสรุปได้ว่าไร่มุมนเวียนช่วยรักษาความสมดุลของธรรมชาติได้ดังนี้

5.1.6.1. ไร่มุมนเวียนช่วยรักษาดิน

ในการทำไร่มุมนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะไม่มีการใช้ปุ๋ยหรือสารเคมี การปลูกข้าวไร่จะใช้วิธีเจาะหลุมบนพื้นดินเป็นรูเล็ก ๆ แล้วหยอดเมล็ดพันธุ์ตามลงไป ผิดดินจะไม่ถูกรบกวนมากดังเช่น การใช้เครื่องมือไถพรวนบนพื้นราบ เกษตรกรจะตัดต้นไม้อให้สูงพอที่จะแตกหน่อได้ในฤดูกาลถัดไป รากของต้นไม้เหล่านี้จะช่วยยึดเหนี่ยวดินไว้ ดินจึงไม่ถูกทำลาย ประกอบกับการตัดต้นไม้อในไร่จะตัดให้เหลือตอหรือบางต้นที่มีขนาดใหญ่มากก็จะป็นขึ้นไประดิษอยู่และกิ่งไม้ โดยไม่มีการขุดถอนโคนต้นไม้อ ดังนั้นรากต้นไม้จึงมีส่วนช่วยยึดหน้าดินและลดการพังทลายของหน้าดินไว้ได้

นอกจากนี้การใช้ที่ดินเพียงปีเดียวแล้วทิ้งไว้เป็นไร่เหล่า ยังเป็นการใช้ที่ดินอย่างยั่งยืน ช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ดิน ดินได้พักตัวและต้นไม้ในไร่ได้แตกกอเติบโต ทิ้งใบลงเป็นอาหารสะสมในดิน ต้นไม้ที่ถูกตัดก็สามารถนำมาไม้ไปใช้ซ่อมแซมบ้านเรือน ส่วนการเผาไร่จะเผาซากพืช ซากใบไม้ ให้อยู่สลายเป็นปุ๋ยชั้นดีแก่พืช โดยไม่ต้องพึ่งพาสารเคมีแต่อย่างใด

5.1.6.2. ไร่มุมนเวียนช่วยรักษาน้ำ

การทำไร่มุมนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน จะไม่ใช้สารเคมีในการกำจัดวัชพืชและศัตรูพืช แต่เกษตรกรจะใช้เกลือแทนซึ่งจะไม่ใช้กันทุกครอบครัว จึงทำให้ไม่มีสารเคมีไหลลงไปในลำน้ำ ทำให้น้ำเกิดมลพิษต่าง ๆ เพราะว่าการเกษตรในบ้านหนองน่านคิดเสมอว่า "พวกเขาอยู่ต้นน้ำ ถ้าใช้สารเคมีก็จะทำให้สารเคมีไหลไปกับน้ำ ทำให้คนพื้นราบที่ใช้น้ำได้รับอันตรายจากสารเคมีที่พวกตนใช้" ถ้าหากในอนาคตเกษตรกรในบ้านหนองน่านต้องทำการเกษตรแบบถาวร เกษตรกรจะต้องมีความจำเป็นที่จะต้องใช้สารเคมี ดังนั้นในการใช้ประโยชน์ที่ดินควรที่จะอยู่ภายใต้ระบบอนุรักษ์ดินและน้ำ เช่น การสร้างคันดินกั้นน้ำ การปลูกพืชตามแนวระดับเพื่อป้องกันสารเคมีที่เกษตรกรใช้ไหลลงสู่ลำน้ำ

5.1.6.3. ไร่มุมนเวียนช่วยรักษาป่า

การทำไร่มุมนเวียนเป็นการจัดการที่ดินทำกินของหมู่บ้านควบคู่ไปกับการจัดการทรัพยากรป่าของหมู่บ้าน ดังนั้น พื้นที่ทำไร่มุมนเวียนจึงมีการกำหนดขอบเขตที่แน่นอนชัดเจน โดยที่ไม่มีใครในบ้านหนองน่านสามารถไปบุกเบิกพื้นที่ป่าใหม่ได้ เนื่องจากพื้นที่ป่าของบ้านหนองน่านได้ถูกกำหนดขอบเขตและวิธีการใช้ประโยชน์ไว้แล้วโดยระบบความเชื่อของประเพณีและการจัดการทรัพยากรป่าไม้ของรัฐ

5.1.6.4. ไร่มุมนเวียนช่วยขยายพันธุ์สัตว์ป่า

ประมาณเดือนพฤศจิกายน เกษตรกรในบ้านหนองน่านจะปล่อยให้ข้าวให้กลับคืนสู่สภาพป่าไม้ ตามลักษณะทางธรรมชาติของไร่มุมนเวียน คือ ต้นไม้ขนาดเล็กและใหญ่ในไร่มุมนเวียน จะเติบโตหนาที่บริเวณพื้นที่กลายเป็นเกราะป้องกันการล่าสัตว์ด้วยวิธีการต่างๆ ในขณะเดียวกัน สัตว์ป่าส่วนใหญ่ภายในบริเวณบ้านหนองน่านจะเป็นสัตว์ขนาดเล็ก เช่น นก หนู ไก่ป่า สัตว์เลื้อยคลาน และแมลง เข้าอยู่อาศัย ขยายพันธุ์ และหากินเศษพืชอาหารที่ยังคงตกหล่นหลงเหลืออยู่ในไร่เก่า ไร่ป่าในไร่ข้าวที่ถูกทิ้งไว้ ก็จะค่อย ๆ กลายเป็นป่าโปร่ง ส่วนป่าและแมลงนอกจากจะหากินเศษพืชอาหารในไร่เก่าแล้ว ยังออกหากินพันธุ์พืชที่ปลูกใหม่ในไร่ข้าวใหม่อีกด้วย การหากินของสัตว์ป่าในบริเวณพื้นที่เกษตรกรกำลังเพาะปลูกพืชนี้ สัตว์ป่ามักจะถูกจับด้วยกับดัก เพื่อนำไปบริโภคเป็นอาหารของเกษตรกร ดังนั้น ไร่มุมนเวียนจึงเปรียบเสมือนเป็นแหล่งขยายพันธุ์เพาะเลี้ยงลูกอ่อนของสัตว์เล็กทั้งหลายและยังเป็นแหล่งอาหารของสัตว์ป่าและเกษตรกรได้เป็นอย่างดี

5.1.6.5. ไร่มุมนเวียนช่วยรักษาพืชพันธุ์

พันธุ์พืชที่ปลูกในไร่มุมนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน ทั้งข้าว มัน เผือก งา ถั่ว แตง พริก มะเขือและผักต่าง ๆ ส่วนใหญ่เป็นเมล็ดพันธุ์ดั้งเดิม เป็นพันธุ์พื้นเมืองที่ได้รับการเก็บรักษาและสืบทอดต่อกันมา หลายพันธุ์สูญหายไปและบางพันธุ์ก็ได้มาใหม่ การได้มาใหม่ของเชื้อพันธุ์สายพันธุ์ใหม่มีหลายวิธี เช่น ได้จากการกลายพันธุ์ผสมกันเองในไร่ ได้จากการส่งเสริมจากหน่วยงานของรัฐ เป็นต้น

ดังนั้น การปรับระยะหมุมนเวียนให้ลดน้อยลงจึงมีผลต่อการสูญเสียพันธุ์ของเมล็ดพันธุ์พืชพื้นเมืองหลายชนิด ซึ่งหากไม่มีการพักฟื้นแปลงไร่มุมนเวียนเลย สายพันธุ์พืชพื้นเมืองที่เหมาะสมกับลักษณะทางธรรมชาติของไร่มุมนเวียนย่อมสูญพันธุ์ไปในที่สุด และนั่นหมายถึง ความหลากหลายทางชีวภาพในไร่จะลดน้อยลง อย่างไรก็ตามก็ศึกษาพบว่า เกษตรกรในบ้านหนองน่านสามารถเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชที่ปลูกในไร่ได้มากมายหลายชนิด จึง

กล่าวได้ว่า ไร้หมุนเวียนสามารถเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชที่ปลูกในไร้ได้มากมายหลายชนิด และไร้หมุนเวียนสามารถเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์พืชดั้งเดิมไว้ได้มากมายและยาวนานมาหลายชั่วชีวิตคน

5.1.7. ชนิดและพันธุ์พืชในไร้หมุนเวียนในบ้านหนองน่าน

1. ข้าวมี 11 พันธุ์ แบ่งตามอายุการเก็บเกี่ยวได้ 3 ช่วง คือ
  - 1.1 ข้าวดอ มีอายุตั้งแต่วันปลูกถึงวันเก็บเกี่ยว รวมประมาณ 4 เดือน ได้แก่ ข้าวหนอนดอ, ข้าวปานและข้าวมอก
  - 1.2 ข้าวกลาง มีอายุตั้งแต่วันปลูกถึงวันเก็บเกี่ยว รวมประมาณ 5 เดือน ได้แก่ ข้าวบิด, ข้าวปลัก, ข้าวดำและข้าวชิว
  - 1.3 ข้าวปี มีอายุตั้งแต่วันปลูกถึงวันเก็บเกี่ยว รวมประมาณ 6 เดือน ได้แก่ ข้าวหนอนปี, ข้าวลาย, ข้าวกำและข้าวเหลือง
2. ข้าวโพด มี 4 พันธุ์ คือ
  - 2.1 สาลี่ดอ จะให้ผลผลิตก่อนฝักมีขนาดใหญ่มากนั้ก เมล็ดนิ่ม
  - 2.2 สาลี่ย่า จะเป็นข้าวโพดสีด้า ฝักมีขนาดเล็ก เมล็ดนิ่ม
  - 2.3 สาลี่เอียด จะมีรสหวาน ฝักขนาดเล็ก เมล็ดนิ่ม
  - 2.4 สาลี่ปี จะให้ผลผลิตช้า ฝักมีขนาดใหญ่ เมล็ดค่อนข้างแข็ง
3. แดงกวา มี 3 พันธุ์ คือ
  - 3.1 แดงแคนย่า ผลมีขนาดใหญ่ สีเขียวแก่
  - 3.2 แดงแคนดอน ผลมีขนาดไม่ใหญ่มากนั้ก สีเขียวอ่อนเกือบขาว
  - 3.3 แดงแคนมู ผลมีขนาดเล็ก ผิวลายสีเขียวอ่อน ๆ
4. ถั่ว มี 4 พันธุ์ คือ
  - 4.1 ถั่วย่า (ถั่วด้า)
  - 4.2 ถั่วปะ(ถั่วขาว)
  - 4.3 ถั่วไซ(ถั่วแดง)
  - 4.4 ถั่วแคะ(ถั่วเขียว)
5. พริก มี 4 พันธุ์ คือ
  - 5.1 พะเอียดจอง (พริกเม็ดใหญ่)
  - 5.2 พะเอียดชะแน (พริกขี้หนุ)
  - 5.3 พะเอียดคอน (พริกสีขาว)
  - 5.4 พะเอียดย่า (พริกสีเขียวแก่)

6. มะเขือ มี 7 พันธุ์

- 6.1 แพะเขือจวง (มะเขือขาวผลใหญ่)
- 6.2 แพะเขือย่ำจวง (มะเขือยาวสีม่วง)
- 6.3 แพะเขือจั่วะ (มะเขือยาวผลเล็ก)
- 6.4 แพะเขือจุล (มะเขือยาวผลขนาดกลาง)
- 6.5 แพะเขือชานจวง (มะเขือกกลมผลใหญ่)
- 6.6 แพะเขือเขียด (มะเขือกกลมผลเล็ก)

7. ผักกาด มี 3 พันธุ์ คือ

- 7.2 ปะโดระจวง (ผักกาดกวางตุ้ง)
- 7.2 ปะโดระย่ำ (ผักกาดเขียว)
- 7.3 ปะโดระปะ (ผักกาดขาว)

8. เผือก มี 3 พันธุ์ คือ

- 8.1 กวนย่ำ (เผือกสีม่วงแก่)
- 8.2 กวนขมุ (เผือกแดง)
- 8.3 กวนงะ (เผือกคั้นกินไม่ได้)

9. มัน มี 8 พันธุ์ คือ

- 9.1 ควยไต้น (มันสำปะหลัง)
- 9.2 ควยเม็ด (มันเทศ)
- 9.3 ควยตลัน (มันพร้าว)
- 9.4 ควยแจะ (มันสีขาว หัวเล็กอยู่ในดินลึก)
- 9.5 ควยกาบ (มันสีขาว หัวใหญ่อยู่ในดินไม่ลึก)
- 9.6 ควยอ้อน (มันอ้อน)
- 9.7 ควยจวาก (มันอ้อน หัวยาว)
- 9.8 ควยเหลา (มันเป็นเถา หัวอยู่ติดกับใบ)

10. พักทอง มี 4 พันธุ์ คือ

- 10.1 แพะลักจั่วะ มีลักษณะผลรูปร่างยาวเล็ก
- 10.2 แพะลักเขียด มีลักษณะผลกลมเล็กเนื้อแน่น
- 10.3 แพะลักเตียบ มีลักษณะผลกลมขนาดกลาง
- 10.4 แพะลักจวง มีลักษณะผลกลมขนาดใหญ่

11. พริกแก้ว มี 2 พันธุ์ คือ

- 11.1 แพะลักทะ (พริกเขียว)
- 11.2 แพะลักทะดอน (พริกขาวสีหม่น)
- 11.3 มะนอย (บวบ) มี 4 พันธุ์ คือ
- 11.4 แพะนอยจอง (บวบเหลี่ยมผลใหญ่)
- 11.5 แพะนอยเอียด (บวบผลเล็กมีรสหวาน)
- 11.6 แพะปลัด (บวบหอม)
- 11.7 แพะปลัดจ๊วะ (บวบงู)

12. งา มี 2 พันธุ์ คือ

- 12.1 งาเลาะ (งาขี้ม้อน)
- 12.2 งาลอ (งาดำ)

13. น้ำเต้า มี 2 พันธุ์ คือ

- 13.1 แพะลูล (น้ำเต้ากลม)
- 13.2 แพะลูลจ๊วะ (น้ำเต้ายาว)

14. ดอกไม้ มี 4 ชนิด คือ

- 14.1 ลางลองไซ (ดอกไม้สีแดง)
- 14.2 ลางลองเหลือง (ดอกไม้สีเหลือง)
- 14.3 ลาวลองเอื้องเหลือง (ดอกเอื้องสีเหลือง)
- 14.4 ลางลองเอื้องปะ (ดอกเอื้องสีขาว)

5.2 รูปแบบการปลูกพืชผักสวนครัว

5.2.1. วิวัฒนาการของการการปลูกพืชผักสวนครัว

การปลูกพืชผักสวนครัวของเกษตรกรในบ้านหนองน่านเริ่มจากการปลูกผสมผสานกับข้าวไร่ ในพื้นที่ไร่นาม่วนเวียนตามแบบดั้งเดิมที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษ ในปี พ.ศ. 2530 ศูนย์การวิจัยชุมชนชนชาวไทยภูเขาแม่ฟ้าหลวง ได้เข้ามาจัดตั้งศูนย์ภายในบ้านหนองน่าน และได้มีโครงการปลูกผักไว้เป็นอาหารกลางวันให้แก่เด็ก โดยใช้พื้นที่ว่างหลังศูนย์การวิจัยฯ ประมาณ 2 งานจัดทำแปลงปลูกผักขึ้น จึงทำให้เกษตรกรได้มีโอกาสเห็นการปลูกผัก เป็นแปลงขนาดใหญ่ เกษตรกรที่มีความสนใจก็ได้มาขอเมล็ดพันธุ์ไปปลูกบริเวณหลังบ้านของเกษตรกรเอง และที่บริเวณไร่ของตน แต่ก็ไม่ประสบความสำเร็จ เนื่องจากเกษตรกรจะเลี้ยงสัตว์เช่น ไก่และหมูแบบปล่อยหากินเอง ทำให้สัตว์เหล่านั้นเข้าไปกินพืชผักของเกษตรกรที่ปลูกไว้ เกษตรกรแก้ปัญหาโดยการทำรั้วล้อมรอบแปลงผักเพื่อป้องกันสัตว์เข้ามากินพืชผักที่ปลูกไว้ แต่ภายหลังเมล็ดพันธุ์

ของศูนย์การเรียนรู้ฯ ไม่เพียงพอสำหรับความต้องการของเกษตรกร เกษตรกรที่มีฐานะดีก็จะหาซื้อ มาปลูกเอง เกษตรกรที่มีฐานะยากจนก็ไม่สามารถที่จะหาเมล็ดมาปลูกเองได้ จึงทำให้การปลูกผัก ของเกษตรกรเริ่มลดลงไปเรื่อย ๆ

ต่อมาเมื่อวันที่ 10 มิถุนายน พ.ศ. 2541 สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยาม ราชกุมารี ทรงเสด็จเยี่ยมเกษตรกรในบ้านหนองน่านและได้ทรงทอดพระเนตรเห็นแปลงผักที่เจ้า หน้าทีของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านหนองน่านได้ปลูกไว้ให้เด็กเพื่อ เป็นอาหารกลางวัน จึงทรงรับสั่งให้เจ้าหน้าที่สำนักงานสวนพระองค์สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดา ได้เข้ามาจัดทำแปลงผักชุมชนใช้พื้นที่ของบ้านป่าปงประมาณ 5 ไร่ โดยมีจุดประสงค์เพื่อให้ เกษตรกรได้มีผักบริโภค หลังหมดฤดูการเพาะปลูก เพราะหลังจากเกษตรกรได้เก็บเกี่ยวผลผลิต ข้าวในไร่หมุนเวียนแล้ว จะปล่อยพื้นที่ไร่หมุนเวียนให้กลับกลายเป็นป่า โดยไม่มีการเพาะปลูก พืชสวนครัวหลังจากการเก็บเกี่ยวอีก จะเหลือแต่ผลผลิตที่เหลือในไร่เดิม เกษตรกรในบ้านหนอง น่านจะต้องไปหาผักในป่าและในแปลงไร่หมุนเวียนซึ่งมีจำนวนน้อยไม่ค่อยจะหลากหลายและไม่ เพียงพอต่อจำนวนประชากรในครัวเรือน สมเด็จพระเทพรัตนราชสุดาฯ สยามราชกุมารี ทรงพระ ราชทานเมล็ดพันธุ์ผักสวนครัวชนิดต่าง ๆ เช่น ผักคะน้า, ผักกาด, ผักบุ้ง, ผักกาดเขียวปลี, ถั่ว ผักยาว, พริก, มะเขือ เป็นต้น และศูนย์การเรียนรู้ชุมชนชาวไทยภูเขา “แม่ฟ้าหลวง” บ้านหนองน่าน ได้ช่วยให้คำแนะนำแก่เกษตรกรในบ้านหนองน่านในการรวมกลุ่มกันปลูกผัก แปลงผักชุมชนของ บ้านหนองน่านได้เริ่มทำการเพาะปลูกในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2541 ผลผลิตจากแปลงผักชุมชนของ เกษตรกรในบ้านหนองน่านนั้น ก็จะนำมาแบ่งกันบริโภค เหลือก็นำไปแลกข้าวที่หมู่บ้านใกล้เคียง เช่น บ้านนาปู่, บ้านสะว้าและบ้านสะปัน เป็นต้น

5.2.2. ระบบการปลูกพืชผักสวนครัว

ระบบการปลูกพืชผักสวนครัวในบ้านหนองน่าน

ม.ค.	ก.พ.	มี.ค.	เม.ย.	พ.ค.	มิ.ย.	ก.ค.	ส.ค.	ก.ย.	ต.ค.	พ.ย.	ธ.ค.
←			←	←	←	←	←	←	←	←	←
เก็บเกี่ยวผลผลิต			เตรียมพื้นที่ และปลูก	ดูแลรักษา กำจัดวัชพืช	เก็บเกี่ยวผลผลิต			เตรียมพื้นที่ และปลูก	ดูแลรักษา กำจัดวัชพืช		

หมายเหตุ – พืชผักที่ปลูก เช่น ผักคะน้า, ผักกาดขาวปลี, ถั่วผักยาว, ผักบุ้งและผักกาดขวางตั้ง

การปลูกผักของเกษตรกรส่วนใหญ่จะปลูกในช่วงเดือนตุลาคม จนถึงเดือน มีนาคม และช่วงเดือนเมษายน จนถึงเดือนสิงหาคม ในช่วงเดือนตุลาคมจะเป็นช่วงเตรียมพื้นที่ ปลูกหลังจากเตรียมพื้นที่เสร็จก็จะทำการปลูก ในช่วงเดือนพฤศจิกายนจนถึงเดือนธันวาคมจะ เป็นช่วงที่เกษตรกรจะต้องทำการกำจัดวัชพืชที่ขึ้นแปลงใหม่แปลงผัก ในเดือนมกราคมถึงเดือน มีนาคมจะเป็นช่วงที่เกษตรกรเก็บเกี่ยวผลผลิต เมื่อหมดช่วงระยะเวลาการปลูกในช่วงนี้แล้วเกษตรกร ไม่นิยมที่จะปลูกผักไว้กินในพื้นที่บริเวณหลังบ้านตนเอง แต่จะมีเกษตรกรบางรายที่จะทำการปลูก ผักใหม่อีกครั้ง เกษตรกรก็จะเริ่มเตรียมพื้นที่ในเดือนเมษายนหลังจากเตรียมพื้นที่แล้วถ้าฝนเริ่ม ตกก็จะเริ่มทำการปลูกผักใหม่อีกครั้งหนึ่ง ในเดือนพฤษภาคมจนถึงเดือนมิถุนายนเกษตรกรจะทำการกำจัดวัชพืชในแปลงผัก ในเดือนกรกฎาคมจนถึงเดือนกันยายนเกษตรกรก็จะทำการเก็บเกี่ยว ผลผลิต แต่โดยปกติแล้วในการทำไร่ข้าวของเกษตรกรในช่วงเดือนเมษายนจนถึงเดือนธันวาคม ก็ จะมีพืชผักและพืชไร่ผสมไปกับข้าวไร่อยู่แล้ว จึงทำให้เกษตรกรไม่นิยมปลูกผักบริเวณหลังบ้านใน ฤดูกาลผลิตข้าวไร่

5.3. รูปแบบการปลูกไม้ผล

5.3.1. วิวัฒนาการการปลูกไม้ผล

การเริ่มปลูกไม้ผลของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน เริ่มตั้งแต่ปี พ.ศ. 2526 หลังจากพื้นที่บริเวณบ้านหนองน่านไม่ได้ถูกครอบครองโดยพรรคคอมมิวนิสต์ ทำให้บ้านหนอง น่านเปิดตัวสู่สังคมภายนอก และได้รับการพัฒนาของรัฐในด้านต่าง ๆ เป็นผลทำให้เกษตรกรได้ รับรู้ข่าวสารต่าง ๆ ไม้ผลได้เข้ามามีบทบาทภายในบ้านหนองน่านโดยการนำเข้ามาของหน่วยงาน ราชการเพื่อนำมาแจกให้เกษตรกร เช่น มะม่วง มะละกอ มะพร้าว ส้ม ลิ้นจี่ ลำไย เป็นต้น แต่ เกษตรกรได้รับมาก็นำมาปลูกในพื้นที่บริเวณหมู่บ้าน ใกล้เคียง ๆ กับบ้านของตน เกษตรกรไม่ได้ให้ ความสนใจ และไม่มีความรู้ในด้านการดูแลรักษาต้นไม้ผล จึงทำให้ต้นไม้ผลที่ปลูกตาย เกษตรกร จึงไม่ได้ให้ความสำคัญกับการปลูกไม้ผลเท่าที่ควร

ต่อมาในปี พ.ศ. 2541 สำนักงานเกษตรอำเภอบ่อเกลือ และองค์การบริหารส่วนตำบลบ่อเกลือใต้ ได้นำกล้าไม้เช่น มะนาว, กัลฉวย, ฝรั่ง, ลำไย, ลิ้นจี่และส้ม เขียวหวาน เป็นต้น มาแจกให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านเพื่อนำไปปลูกในไร่หมุนเวียน แต่ เกษตรกรส่วนใหญ่ยังไม่ได้นำไปปลูก เนื่องจากเกษตรกรเห็นว่าเป็นช่วงฤดูแล้ง พื้นที่ในไร่หมุน เวียนจะไม่มีน้ำเพื่อการเกษตรเกษตรกรกลัวว่าต้นไม้ผลที่จะนำไปปลูกในไร่หมุนเวียนจะตาย จึง ได้นำกล้าไม้ที่ได้รับนั้นไปเพาะเลี้ยงไว้บริเวณหลังบ้าน แต่เกษตรกรบางคนก็ได้นำกล้าไม้ที่ได้รับ ไปปลูกในบริเวณที่เป็นพื้นที่สาธารณะของบ้านหนองน่าน ใกล้กับแปลงผักชุมชนซึ่งจะมีน้ำจาก ประปาภูเขาใช้รดทั้งผักและไม้ผลได้ ซึ่งนับได้ว่าไม้ผลที่เกษตรกรได้รับในครั้งนี้จะทำให้เกษตรกรมี

ทัศนคติที่ดีต่อไม้ผล และกลับมาให้ความสนใจที่จะปลูกไม้ผลกันมากขึ้น เพราะว่าเกษตรกรได้รับการถ่ายทอดความรู้ในการดูแลรักษาต้นไม้ผล และการปลูกไม้ผลจากเจ้าหน้าที่องค์การบริหารส่วนตำบลบ่อเกลือได้ร่วมกับสำนักงานเกษตรอำเภอ จึงถือได้ว่าในอนาคตการปลูกไม้ผลจะเป็น การทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์วิธีหนึ่ง ที่เกษตรกรบ้านหนองน่านสามารถที่จะทำได้ในหมู่บ้านของตนเอง และไม้ผลจะเป็นระบบการเกษตรที่จะช่วยให้เกษตรกรสามารถที่จะทำการเกษตรในพื้นที่ ไร่หมุนเวียนของตนได้อย่างยั่งยืน และสามารถใช้ประโยชน์พื้นที่ได้อย่างคุ้มค่ามากที่สุด ไม่ต้อง ปล่อยให้พื้นที่ของตนทิ้งร้างว่างเปล่าอีกต่อไป

5.3.2. ระบบการปลูกไม้ผล

ระบบการปลูกไม้ผลในบ้านหนองน่าน ผู้ศึกษายังไม่สามารถที่จะแยก อธิบายเป็นระบบของแต่ละพืชได้ เนื่องจากการปลูกไม้ผลของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน ยังไม่มีการปลูกไม้ผลในลักษณะเป็นสวนผลไม้ที่สามารถให้ผลผลิตได้ในขณะนี้ แต่ในขณะนี้เริ่ม จุดเริ่มต้นของการทำสวนผลไม้ของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน ซึ่งเกษตรกรได้รับการส่งเสริมและ สนับสนุนจากหน่วยงานของภาครัฐ ดังนั้น ในอนาคตระบบการปลูกไม้ผลของเกษตรกรในบ้าน หนองน่านจะสามารถที่จะพัฒนาสภาพสังคมและเศรษฐกิจของเกษตรกรให้ดีขึ้นได้ในระดับหนึ่ง

6. แนวโน้มในการใช้ประโยชน์ที่ดินเพื่อการเกษตรเชิงอนุรักษ์ในอนาคต

ในอนาคตระบบการใช้ประโยชน์ที่ดินของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน จะต้องมีการ เปลี่ยนแปลงอย่างแน่นอน ขนาดของไร่หมุนเวียนจะมีขนาดเล็กลง และรอบระยะเวลาการหมุน เวียนก็จะต้องเปลี่ยนแปลงไปด้วย เพราะว่าเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะต้องนำไม้ผลไปปลูกใน ไร่หมุนเวียนและจะต้องมีการจัดการดูแลรักษา ต้นไม้ผลที่นำไปปลูก จะทำให้เกษตรกรมีภาระใน การทำการเกษตรมากขึ้น จากการศึกษาได้เริ่มปลูกผักและไม้ผลนับว่าเป็นการเริ่มต้นการ พัฒนาการเกษตรของบ้านหนองน่านให้อยู่ในรูปแบบของเกษตรเชิงอนุรักษ์ซึ่งแต่เดิมทำการ การเกษตรของเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะเป็นรูปแบบที่ได้รับการถ่ายทอดตามจารีตประเพณี และ รูปในการปรับตัวเอง ในการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน จำเป็นจะ ต้องได้รับการส่งเสริมจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้องอย่างต่อเนื่อง จึงจะทำให้การทำการเกษตรเชิง อนุรักษ์ถูกต้องตามหลักวิชาการและทำให้สิ่งแวดล้อมยั่งยืน ผลของการทำการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ของเกษตรกร จะช่วยแก้ปัญหาการออกไปรับจ้าง และการอพยพย้ายถิ่นของคนในบ้านหนองน่าน ได้ อีกทั้งยังสามารถทำให้สภาพทางสังคมเศรษฐกิจของคนในบ้านหนองน่านดีขึ้นอีกด้วย

ตอนที่ 3 สภาพปัญหาอุปสรรคและความต้องการของเกษตรกร

1. สภาพปัญหาอุปสรรคของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน

1.1 การถือครองที่ดิน

พื้นที่ที่ใช้ทำไร่นาของเกษตรกรจะเป็นพื้นที่ป่าสงวน และเขตอุทยานแห่งชาติ จึงทำให้ไม่มีกรรมสิทธิ์ในการถือครองที่ดินเหล่านั้น และทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านต้องทำผิดกฎหมายกลายเป็นผู้บุกรุกเขตพื้นที่ป่าของทางราชการ เกษตรกรในบ้านหนองน่านมีความต้องการ เอกสารสิทธิในที่ทำกิน เพื่อให้เกิดความมั่นใจในการประกอบอาชีพ (เกษตรกรรม) และจะไม่ได้กลายเป็นผู้บุกรุกพื้นที่ป่าไม้ของทางราชการอีกต่อไป

1.2 พื้นที่ทำการเกษตรไม่เพียงพอ

การทำการเกษตรของเกษตรกรในบ้านหนองน่านเดิมการเริ่มต้นทำไร่ในพื้นที่ไร่นาซึ่งได้มาจากการบุกเบิกเองและได้รับสืบทอดต่อกันมาจากรพบุรุษ เป็นการจัดการที่ดินตามสิทธิส่วนบุคคลซึ่งรัฐไม่ได้เข้ามาควบคุม แต่ภายหลังรัฐได้เข้ามากำหนดพื้นที่ไร่ของเกษตรกร ให้เป็นพื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่อุทยานแห่งชาติ จึงทำให้พื้นที่ของเกษตรกรต้องตกอยู่ภายใต้การจัดการที่ดินตามกฎหมายสิทธิของรัฐ ซึ่งรัฐสามารถที่จะเลือกใช้พื้นที่ไร่นาตามสิทธิของรัฐ เพื่อการจัดการทรัพยากรป่าไม้ (ปลูกป่า) ในปีใดก็ได้ ประกอบกับจำนวนประชากรในบ้านหนองน่านเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ จึงทำให้พื้นที่ทำการเกษตรของเกษตรกรไม่เพียงพอ

1.3 ขาดความรู้ในการประกอบอาชีพเกษตรกรรม

การทำการเกษตรของเกษตรกรในบ้านหนองน่านเป็นการทำการเกษตรแบบไร่นาซึ่งได้รับการถ่ายทอดมาจากบรรพบุรุษ ซึ่งเป็นองค์ความรู้ที่ทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านสามารถอยู่ได้แบบเศรษฐกิจพอเพียง แต่การที่จะอยู่ได้นั้น การทำไร่นาจะต้องอาศัยระยะเวลาการฟื้นตัวตามธรรมชาติอย่างน้อย 4 ปีขึ้นไป ถ้าจะให้ดีต้องประมาณ 7 ปี แล้วแต่ลักษณะดิน เพื่อให้ระบบนิเวศนั้นเกิดความสมดุล แต่เนื่องจากในปัจจุบันพื้นที่ทำการเกษตรของหมู่บ้านได้ถูกจัดการโดยรัฐ ส่งผลให้รอบหมื่นเวียนของไร่นาของเกษตรกรต้องล้มลง ทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านต้องปรับเปลี่ยนวิธีการทำการเกษตรใหม่ในรูปแบบอื่น แต่เกษตรกรยังขาดความรู้ที่จะทำ เพราะการรับข่าวสารและการถ่ายทอดความรู้ระหว่างรัฐกับเกษตรกรภายในบ้านหนองน่าน ยังมีปัจจัยหลายอย่างที่ทำให้ไม่สามารถถ่ายทอดให้เกษตรกรได้ เช่น ภาษา, ระดับความรู้ของเกษตรกร, จำนวนบุคลากรของรัฐ และงบประมาณ เป็นต้น

1.4 ขาดแรงงานหรือแรงงานไม่เพียงพอ

เนื่องจากสภาพประชากรของบ้านหนองน่านมีอัตราของวัยเด็กและผู้สูงอายุอยู่ประมาณร้อยละ 40 ของจำนวนประชากรในบ้านหนองน่าน ทำให้มีภาวะพึ่งพิงอยู่ในระดับที่ค่อนข้างสูง วัยรุ่นก็เริ่มที่จะออกไปรับจ้างมากขึ้น ส่งผลทำให้จำนวนแรงงานในการทำเกษตรในบ้านหนองน่านไม่พอเพียง

1.5 ดินเสื่อมคุณภาพ

เนื่องจากเกษตรกรมีพื้นที่ทำการเกษตรที่จำกัดและมีรอบหมุนเวียนที่สั้นลง ทำให้เกษตรกรต้องใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนเร็วกว่าปกติ กล่าวคือ การใช้ประโยชน์ในที่ดินของเกษตรกรจะเป็นการทำไร่หมุนเวียนซึ่งต้องอาศัยระยะเวลาในการพักตัวของดิน เพื่อให้เกิดความสมดุลในระบบนิเวศน์ แต่เมื่อเกษตรกรมีความจำเป็นที่จะต้องใช้ประโยชน์ในที่ดินของตนก่อน จึงทำให้สภาพของดินเสื่อมคุณภาพ

1.6 ขาดแหล่งน้ำในการทำเกษตร

สภาพพื้นที่ในการทำเกษตรของเกษตรกรจะเป็นพื้นที่ไร่ที่ต้องอาศัยน้ำฝน การเพาะปลูกนอกฤดูการผลิตต้องอาศัยน้ำในการผลิตทำให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านไม่สามารถที่จะประกอบอาชีพเกษตรกรรมนอกฤดูการผลิตทำได้ เพราะขาดแหล่งน้ำในการทำเกษตร

2. สภาพความต้องการของเกษตรกรในบ้านหนองน่าน

2.1 ต้องการเอกสารสิทธิในที่ทำกิน

การถือครองที่ดินของเกษตรกรจะไม่มีเอกสารสิทธิในที่ทำกิน เนื่องจากพื้นที่ทำกินของเกษตรกรจะอยู่ในพื้นที่ป่าสงวนและอุทยานแห่งชาติ ซึ่งพื้นที่ในการทำเกษตรของเกษตรกรจะถูกจัดการโดยรัฐ ถือว่าพื้นที่ไร่หมุนเวียนเป็นทรัพย์สินของรัฐ ดังนั้น เกษตรกรมีความต้องการที่จะได้สิทธิในการจัดการที่ทำกินของตนเองที่อยู่ในรูปแบบของการจัดการที่ดินตามสิทธิส่วนบุคคลหรือรูปแบบของการจัดการที่ดินตามสิทธิของชุมชน เพื่อที่จะให้เกษตรกรในบ้านหนองน่านพ้นจากสภาพที่ต้องกลายเป็นผู้บุกรุกเขตพื้นที่ป่าของทางราชการ ดังนั้นทางราชการควรที่จะเข้ามาจัดสรรพื้นที่ทำกิน แบ่งขอบเขตพื้นที่กับพื้นที่ป่าให้ชัดเจน และให้สิทธิแก่ชุมชนเป็นผู้จัดการที่ดิน

2.2 ต้องการให้รัฐกำหนดเขตพื้นที่ทำกินให้ชัดเจน

เพื่อให้เกษตรกรมีความมั่นใจในการประกอบอาชีพในการทำเกษตร เนื่องจากพื้นที่ในการทำเกษตรของเกษตรกรในบ้านหนองน่านจะเป็นพื้นที่ป่าสงวนและพื้นที่อุทยานแห่งชาติ ซึ่งเกษตรกรจะไม่มีสิทธิในการจัดการพื้นที่ ถ้ารัฐมีการแยกพื้นที่ในการทำเกษตรของเกษตรกรออกจากพื้นที่ป่าสงวน และพื้นที่อุทยานแห่งชาติอย่างชัดเจน และพื้นที่ที่มีเพียงพอต่อจำนวนประชากรในบ้านหนองน่านก็จะช่วยเสริมให้ชุมชนเกิดความเข้มแข็งขึ้นได้

2.3 ต้องการให้มีเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเอกชนมาส่งเสริมให้ความรู้ในการทำเกษตรในรูปแบบต่าง ๆ

เนื่องจากสภาพในการทำไร่หมุนเวียนของเกษตรกรในบ้านหนองน่านในปัจจุบันจะมีรอบระยะเวลาในการหมุนเวียนพื้นที่ประมาณ 3 – 5 ปี จากผลของการที่เกษตรกรต้องมีการใช้ประโยชน์ในที่ดินเร็วขึ้นทำให้สภาพของพื้นที่ยังไม่อุดมสมบูรณ์พร้อมที่จะปลูกพืชเป็นผลทำให้ผลผลิตของเกษตรกรลดลง ดังนั้น เกษตรกรมีความต้องการที่จะปรับเปลี่ยนรูปแบบในการปลูกพืชจากการทำไร่หมุนเวียนให้เป็นรูปแบบที่มีความยั่งยืนกว่า เช่น รูปแบบการทำเกษตรแบบผสมผสานในระบบสัตว์กับพืช ซึ่งเกษตรกรบ้านหนองน่านจะทำไร่หมุนเวียนที่เป็นการทำเกษตรแบบผสมผสานระบบพืชกับพืช, การทำเกษตรป่าไม้ (วนเกษตร) และการปลูกพืชหมุนเวียน เป็นต้น แต่เกษตรกรยังขาดความรู้ในการที่จะเปลี่ยนรูปแบบในการทำเกษตรจึงต้องการเจ้าหน้าที่ของรัฐหรือเอกชนมาส่งเสริมให้ความรู้ในการทำเกษตรเพื่อความยั่งยืนต่อไป

2.4 ต้องการมีงานทำนอกฤดูการทำไร่เพื่อเป็นอาชีพเสริม

หลังจากหมดฤดูกาลเพาะปลูกแล้ว เกษตรกรจะว่างไม่มีอาชีพเสริมนอกจากการหาของป่าและรับจ้าง ซึ่งเป็นอาชีพที่มีรายได้ไม่มาก เกษตรกรในบ้านหนองน่านมีความต้องการที่จะมีอาชีพเสริมทำหลังจากหมดฤดูทำไร่ เช่น จักสานและทอผ้า เป็นต้น เพราะว่าถ้าเกษตรกรมีอาชีพเสริมทำแล้วจะช่วยลดปัญหาการอพยพแรงงานของบ้านหนองน่านได้

2.5 ปรับปรุงคุณภาพดิน

เกษตรกรมีความจำเป็นที่จะต้องลดรอบหมุนเวียนของพื้นที่ลง เนื่องจากสาเหตุต่าง ๆ เช่น การเพิ่มขึ้นของจำนวนประชากร การเข้ามาปลูกป่าของรัฐ เป็นต้น จึงมีผลทำให้สภาพของดินเสื่อมโทรม เกษตรกรทำการเพาะปลูกผลผลิตที่ได้ลดน้อยลง ดังนั้น เกษตรกรจึงมีความต้องการที่จะปรับปรุงบำรุงดินเพื่อให้คุณภาพของดินมีความอุดมสมบูรณ์เหมาะสมกับการปลูกพืช

2.6 ต้องการแหล่งน้ำในการทำการเกษตร

เพื่อไว้ใช้เพาะปลูกพืชหลังจากฤดูการทำไร่จะเป็นอาชีพเสริมอีกอาชีพหนึ่งแทนการออกหาของป่า ปัจจุบันเกษตรกรได้ปลูกผักหลังจากฤดูการทำไร่ แต่ก็ไม่มาก เพราะเกษตรกรจะปลูกในพื้นที่ที่มีแหล่งน้ำเท่านั้น ดังนั้น ถ้าพื้นที่ของเกษตรกรมีแหล่งน้ำใช้ในการเกษตรแล้วเกษตรกรก็จะสามารถปลูกพืชได้ตลอดทั้งปี